
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ

В.А. ЛІПКАН

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
КОНДОР

2006

ББК67.7(4 УКР)я73

Л 61

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(протокол №14/18.2–404 від 20.02.2006 року)*

Рецензенти:

Р.А.Каложний — начальник кафедри теорії держави та права, доктор юридичних наук, професор;

О.В.Копан — головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

І.Г.Онїщенко — завідувача кафедрою соціально-гуманітарних дисциплін Європейського університету, доктор політичних наук, професор

В.А. Ліпкан

Л 61 **Національна безпека України.**— Навчальний посібник.— Кондор.— 2006.— 552 с.

ISBN 966-351-151-6

У навчальному посібнику розкривається сутність та зміст національної безпеки та її складових. Розроблено науковий підхід до вивчення складових національної безпеки, що дало змогу підійти з позицій уніфікованої методології до дослідження феномену національної безпеки. Новаторським є розгляд питань недержавного управління національною безпекою, формування системи управління нею, а також розгляд інноваційних технологій забезпечення національної безпеки, зокрема бенчмаркінгу. Положення даного навчального посібника апробовані при читанні автором курсу лекцій „Національна безпека України” в Національній академії внутрішніх справ України.

Даний навчальний посібник призначений для студентів, магістрів, аспірантів, викладачів, а також фахівців в галузі національної безпеки — усіх тих, кого цікавлять системні проблеми національної безпеки України та шляхи їх розв’язання.

ББК67.7(4 УКР)я73

ISBN 966-351-151-6

© В.А.Ліпкан, 2006,
© Кондор, 2006

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (НАЦІОБЕЗПЕКОЗНАВСТВА).....	12
Вступ.....	12
1. Необхідність формування націобезпекознавства.....	13
2. Сутність та зміст націобезпекознавства.....	23
3. Зміст міждисциплінарності націобезпекознавства.....	27
4. Основні категорії націобезпекознавства.....	33
5. Націобезпекознавство в системі наук.....	36
6. Архітектура наукового підходу до вивчення складових національної безпеки.....	38
Контрольні запитання для самоперевірки.....	42
Завдання для самопідготовки.....	42
Список рекомендованої літератури.....	43
РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ.....	47
Вступ.....	47
1. Система забезпечення національної безпеки України.....	48
2. Система управління національною безпекою України.....	66
Висновки.....	99
Контрольні запитання для самоперевірки.....	103
Завдання для самопідготовки.....	103
Список рекомендованої літератури.....	104
РОЗДІЛ 3. ПРАВО І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ.....	110
Вступ.....	110
1. Поняття та зміст нормативно-правового забезпечення національної безпеки.....	111
2. Роль права в забезпеченні національної безпеки.....	114
3. Методологія формування правового поля забезпечення національної безпеки України.....	119
4. Методологія формування Концепції національної безпеки України.....	129

5. Основні підходи до формування доктрин національної безпеки.....	136
6. Основні положення Закону України „Про основи національної безпеки України”.....	141
7. Модель ієрархічної системи нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері національної безпеки.....	146
Висновки.....	150
Контрольні завдання для самоперевірки.....	152
Завдання для самопідготовки.....	152
Список рекомендованої літератури.....	153

РОЗДІЛ 4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 159

Вступ.....	159
1. Поняття та зміст інформаційної безпеки.....	160
2. Характеристика загроз інформаційній безпеці системі державного управління.....	169
3. Теоретичні аспекти формування та функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки України.....	176
4. Державна політика національної безпеки в інформаційній сфері....	192
5. Місце та роль Національної академії внутрішніх справ України у підготовці та перепідготовці фахівців з інформаційної безпеки.....	195
Висновки.....	197
Контрольні запитання для самоперевірки.....	201
Завдання для самопідготовки.....	201
Список рекомендованої літератури.....	202

РОЗДІЛ 5. ГЕОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ТА ЇЇ СТАН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ..... 217

Вступ.....	217
1. Поняття та зміст геополітики.....	218
2. Поняття геополітичної безпеки.....	224
3. Загальна характеристика України як суб'єкту геополітики.....	230
4. Сучасні загрози геополітичній безпеці.....	238
5. Система забезпечення геополітичної безпеки.....	242
6. Пріоритетні напрями забезпечення геополітичної безпеки.....	248
Висновки.....	253
Контрольні запитання для самоперевірки.....	254
Завдання для самопідготовки.....	254
Список рекомендованої літератури.....	255

РОЗДІЛ 6. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ..... 260

Вступ..... 260
1. Поняття та зміст екологічної безпеки..... 261
2. Поняття та види загроз національній безпеці в екологічній сфері... 268
3. Система екологічної безпеки.....282
4. Напрями забезпечення національної безпеки в екологічній сфері... 285
Висновки..... 289
Контрольні запитання для самоперевірки..... 290
Завдання для самопідготовки..... 290
Список рекомендованої літератури..... 291

РОЗДІЛ 7. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ..... 299

Вступ..... 299
1. Основні загрози військовій безпеці України..... 301
2. Система воєнної безпеки України..... 310
3. Перспективи розвитку і шляхи вдосконалення система воєнної безпеки України..... 328
Висновки..... 338
Контрольні запитання для самоперевірки..... 342
Завдання для самопідготовки..... 342
Список рекомендованої літератури..... 343

РОЗДІЛ 8. УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ..... 348

Вступ..... 348
1. Стратегія національної безпеки США..... 350
2. Управління національною безпекою в Китаї..... 352
3. Політика безпеки Німеччини..... 357
4. Політика національної безпеки Франції..... 359
5. Державна стратегія національної безпеки Японії у XXI столітті..... 360
6. Концепція національної безпеки Монголії.....364
7. Концепція національної безпеки Республіки Молдови..... 369
8. Концепція національної безпеки Республіки Беларусь 371
9. Концепція національної безпеки Російської Федерації 374
Висновки..... 380
Контрольні запитання для самоперевірки..... 384
Завдання для самопідготовки..... 384
Список рекомендованої літератури..... 385

РОЗДІЛ 9. НЕДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ.....387

Вступ..... 387

1. Поняття та зміст недержавної системи безпеки України.....387

2. Методи забезпечення національної безпеки України..... 398

3. Напрями недержавного управління національної безпекою України у різних сферах суспільного життя..... 400

4. Політика забезпечення національної безпеки України недержавними суб'єктами і першочергові заходи по її реалізації..... 415

5. Структура недержавної системи забезпечення національної безпеки України..... 418

6. Сутність та зміст менеджменту недержавної системи безпеки..... 433

Висновки..... 443

Контрольні запитання для самоперевірки..... 445

Завдання для самопідготовки..... 445

Список рекомендованої літератури..... 446

РОЗДІЛ 10. БЕНЧМАРКІНГ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 450

Вступ..... 450

1. Поняття та сутність бенчмаркінгу..... 451

2. Механізм бенчмаркінгу.....456

3. Перспективи бенчмаркінгу БЕЗПЕКИ..... 466

Висновки..... 471

Контрольні завдання для самоперевірки..... 473

Завдання для самопідготовки..... 473

Список рекомендованої літератури..... 474

Перелік питань до підсумкового заняття з курсу „Національна безпека України”475

Словник основних термінів з курсу „Національна безпека України”478

Доктринальні джерела..... 548

ВСТУП

Радикальні трансформації в Україні стали наслідком тривалих соціально-політичних та економічних змін. У новому столітті Україна має серйозні проблеми, які пронизують усю систему її національної безпеки. У зв'язку з цим формування системи національної безпеки викликало низку теоретичних, методологічних, а також практичних питань з цієї проблеми.

В умовах становлення України як демократичної держави, її прагнення щодо вступу до євроатлантичних структур, устремління бути повноправним членом ЄС кількість та якість загроз та небезпек, а також їх різноманітність суттєво збільшуються. Через це проблема забезпечення національної безпеки вважається актуальною, а її розв'язання пов'язано з необхідністю розроблення єдиної системи знань про національну безпеку, уніфікованого методологічного підходу до вивчення її складових, а отже, і методологічної бази для аналізу, оцінки і прогнозування, прийняття управлінських рішень у цій галузі — управління національною безпекою.

У сучасній теорії і практиці України ще не визначено загальноприйняте поняття національної безпеки, не розроблені відповідний теоретико-методологічний та методичний інструментарій пізнання сутності, структури і динаміки, її формалізований категорійно-понятійний апарат. При висвітленні проблем у сфері національної безпеки послуговуються такими термінами, як: „державна безпека”, „колективна безпека”, „регіональна безпека”, „основи національної безпеки”, „національна безпека” тощо, в які автори іноді узвичаєно вкладають однаковий зміст. Втім стає все більш зрозумілим, що феномен „національна безпека” має міждисциплінарний характер і виходить за межі науки: чи то управлінської, чи то правової, чи то політичної, чи то економічної тощо.

До суттєвих загроз національній безпеці можна віднести те, що соціальна теорія демонструє повний розпач і неадекватність вимогам часу. Соціальні науки опинились не готовими дати правильний, точний прогноз і запропонувати модель збалансованого існування особи, суспільства і держави в період глобалізації, коли випадковість та багатоальтернативність стають нормою життя. В осмисленні нової ситуації переходу від стереотипів попередніх інтересів та загроз в практиці важливо максимально скоротити дистанцію хаотичних, неорганізованих соціальних процесів у нашій країні.

Було б несправедливим не акцентувати увагу ще на одному моменті. Незважаючи на те, що існує значна кількість фактичних даних, їх теоретичний аналіз і побудова достатньо узагальнених концепцій, які володіють продуктивною пояснювальною і прогностичною цінністю, є вельми складними. Однією з причин, на наше переконання, є недостатнє усвідомлення сутності національної безпеки, принципів її організації, взаємозв'язку складових елементів самої системи національної безпеки. Тому, на нашу думку, успішне просування по шляху осмислення сутності національної безпеки має бути пов'язано із розробленням нових методологі-

чних підходів до їх аналізу. Саме цим і обумовлено написання даного навчального посібника.

Загалом слід зазначити, що в українській науковій літературі проблеми дослідження національної безпеки розв'язуються лише через написання навчальних посібників та монографічних досліджень. Але узагальнюючи в цілому стан дослідження національної безпеки як системного феномену, можна дійти висновку: *ця проблема ще не стала об'єктом спеціального вивчення*. Актуальність написання даного навчального посібника полягає у необхідності реалізації Закону України „Про основи національної безпеки України”, а відтак — наукового забезпечення національної безпеки України.

Отже, можна дійти висновку, що в галузі національної безпеки складається проблемна ситуація, що включає: 1) не сформоване проблемне поле національної безпеки; 2) відсутні механізми постановки завдань різногалузевим фахівцям у галузі національної безпеки; 3) не сформульовані принципи інтеграції знань до єдиної системи; 4) не налагоджений механізм застосування отриманих рішень у практичній діяльності; 5) відсутні підходи щодо характеристики національної безпеки як відкритої нелінійної системи.

Ця прогалина може бути усунена в межах єдиної системи знань про національну безпеку — *націобезпекознавство*, модель якої була запропонована нами у монографічному дослідженні¹.

Націобезпекознавство виступає в якості своєрідного поля концептуального аналізу, яке не вичерпується традиційними підходами, виробленими як у загальній теорії систем і соціального управління, так і традиційної теорії про безпеку життєдіяльності, а також сучасних досліджень у сфері безпеки. Останні здебільшого зосереджують значну увагу або ж на питаннях безпеки як певного стану, не заакцентовуючи на її антропогенних чинниках, або ж, навпаки, віддають пріоритет розглядові суб'єктів забезпечення безпеки, ігноруючи дуалізм об'єктивного і суб'єктивного у феномені національної безпеки, що актуалізується останнім часом. Концептуальна ідея націобезпекознавства полягає у тому, щоб безпека особи, нації і держави перебувала на єдиному збалансованому рівні. Дана теорія перебуває у полі тяжіння юридичних дисциплін, що обумовлено вагомою роллю, яку відіграє держава в забезпеченні безпеки зазначених вище суб'єктів, у той час як право виступає головним регулятором відносин у даній сфері.

Націобезпекознавство спирається на джерела національної безпеки, відтворює природне прагнення людини до безпеки, усвідомлення її значущості серед інших потреб, виявлення механізмів актуалізації потягів людини до створення систем безпеки. Таким чином, закладається фундамент до методологічно обґрунтованого прагнення побудови сильної соборної незалежної України.

Цей науковий напрям утверджує сучасне розуміння природи національної безпеки і заперечує її трактування лише як стану захищеності, як концептуального нігілізму і наукової зашореності — починаючи з обмеження безпеки лише захисними діями, закінчуючи ототожненням безпеки із діяльністю лише державних

¹ Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія.— К.: Текст, 2003.— 600 с.

інституцій, заперечуючи непересічну, об'єктивно зумовлену і безальтернативно необхідну роль у націобезпекотворенні недержавних структур.

Грунтуючись на цих положеннях, а також постулатах, висунутих у нашій монографії, і був написаний даний навчальний посібник.

Одразу ж зауважимо, що теорія національної безпеки (націобезпекознавство) і курс „Національна безпека України” різні за своєю суттю і спрямованістю. Якщо мета першого полягає у з'ясуванні концептуальних теоретико-методологічних питань формування теоретичної системи знань про національну безпеку, то курс національної безпеки і відповідний йому навчальний посібник „Національна безпека України” передусім спрямований на формування системного уявлення про національну безпеку та її складові елементи, а також закладення вмінь та навичок щодо їх раціонального та ефективного дослідження.

Даний навчальний посібник ґрунтується на певних наукових вітчизняних традиціях, на підставі яких і пропонується сформуванню нову дослідницьку *школу національної безпеки*, що має здійснювати наполегливий пошук істини, закликати до постійної, копіткої та напруженої праці всього загалу інтелектуального українства, спираючись на наукові критерії, ментальні та світоглядні настанови, духовне багатство національного буття, історичні традиції волелюбної та працьовитої толерантної нації, важливість формування достатньої системи забезпечення національної безпеки.

Ще одна ремарка стосується того, що автор даного навчального посібника усвідомлював усю складність і дискусійність не лише окремих положень роботи, а й взагалі самої ідеї формування нового наукового напрямку із такою структурою. Втім, викладання навчальної дисципліни „Національна безпека України” у таких вищих навчальних закладах, як: Національна академія внутрішніх справ України, Національна академія управління при Президентові України, Славистичний університет дає підстави стверджувати про евристичність нашої ідеї і необхідність подальших наукових розробок як Особливої, так і Загальної частини націобезпекознавства.

Структуру даного навчального посібника складають з 10 розділів, зміст яких органічно і концептуально поєднаний. Поза увагою автор залишив розгляд деяких складових національної безпеки, які, на його погляд, є добре дослідженими, втім у перспективі потребують уваги для подальшої копіткої праці над розробленням теоретичних проблем національної безпеки.

У той же час, новаторськими в роботі є розгляд проблем недержавного управління національною безпекою, формування системи управління національною безпекою, управління безпекою в зарубіжних країнах, бенчмаркінгу безпеки.

Завдання навчальної дисципліни „Національна безпека України”: з позицій синергетичного, системного, управлінського підходів дати слухачам та студентам теоретичні та практичні знання, які дозволять їм професійно орієнтуватися і діяти в різноманітних ситуаціях, пов'язаних із підготовкою та реалізацією управлінських рішень у різних сферах національної безпеки (інформаційній, політичній, економічній, соціальній, екологічній тощо).

Мета дисципліни „Національна безпека України”:

дати студентам базові знання щодо концептуальних засад національної безпеки;

ознайомити студентів із загальними проблемами формування системи управління національною безпекою;

ознайомити студентів із основними нормативно-правовими актами, що регламентують суспільні відносини в сфері національної безпеки;

ознайомити студентів із стратегіями управління національною безпекою в зарубіжних країнах;

дати студентам уявлення про найважливіші складові елементи національної безпеки в контексті глобалізації;

навчити студентів практичних навичок щодо теоретичного дослідження складових національної безпеки та ефективності управління національною безпекою в них;

навчити слухачів практичних навичок бенчмаркінгу безпеки.

Після вивчення дисципліни студенти повинні вміти:

- здійснювати ефективний моніторинг рівня забезпечення національної безпеки у конкретній сфері життєдіяльності;

- розробляти пропозиції щодо визначення стратегічних цілей і завдань розвитку території, галузі на основі результатів системного аналізу соціально-економічного стану розвитку держави, застосовуючи методики визначення певних показників;

- контролювати виконання заходів по реалізації політики національної безпеки у відповідній сфері, регіоні, галузі, виконання законодавчих та підзаконних актів в обумовлені терміни;

- організовувати управління національною безпекою в усіх сферах життєдіяльності суспільства, виходячи із потенційних та реальних загроз та небезпек національній безпеці України, використовуючи методи розробки та прийняття рішень, дослідження операцій;

- готувати рекомендації, пропозиції до проектів зовнішньо- та внутрішньополітичних стратегій України, спрямованих на адекватну відповідь реальним та потенційним загрозам національній безпеці України;

- визначати вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на діяльність органів внутрішніх справ, використовуючи методи порівняльного аналізу;

- готувати рекомендації, пропозиції до проектів зовнішньо- та внутрішньополітичних стратегій України, спрямованих на адекватну відповідь реальним та потенційним загрозам та небезпекам національній безпеці України;

- використовувати понятійно-категорійний апарат при аналізі інформаційної, політичної, економічної, воєнної, екологічної та інших функціональних сфер національної безпеки при виборі та реалізації концептуальних підходів щодо управління національною безпекою;

- на основі моніторингу та аналізу діяльності органів влади пропонувати організаційно-правові засоби підвищення ефективності діяльності управлінських структур, у тому числі сил забезпечення національної безпеки.

Вступ

Стратегія навчання та вивчення дисципліни побудована на читанні лекцій, проведенні практичних (семінарських) занять із використанням активних форм навчання, а також проведенні „круглого столу” з проблемних питань національної безпеки України.

РОЗДІЛ 1

Поняття та зміст загальної теорії національної безпеки (націобезпекознавства)

Безпека — доля обраних
В. Ліпкан

Вступ

Націобезпекознавство — одна із найважливіших складових духовної культури людства. У ньому сконцентрований значний політико-правовий досвід минулих поколінь, відбиті головні напрями, віхи та підсумки попередніх досліджень проблем забезпечення безпеки нації, особи, держави. Цей пізнавальний досвід, ідеї та досягнення минувшини чинять помітний вплив на сучасні концепції формування та функціонування системи національної безпеки, правові погляди та орієнтації щодо їх розвитку.

У своїх намаганнях зрозуміти сьогодення і знайти шлях до кращого безпечнішого майбутнього люди завжди зверталися і звертатимуться до минулого, до історично апробованих форм і механізмів забезпечення безпеки. І це не є даниною минувшині, сліпою вірою у традиції та авторитети, а становить собою необхідний спосіб людської орієнтації в геоісторичному часі та геополітичному просторі, природна потреба і прагнення кожної сучасності вийти на атрактор (найвищу точку безпеки особи, нації, держави тощо), і знайшовши, визначивши власне місце і призначення між минулим та майбутнім, забезпечити найбільш ефективну реалізацію власних потреб та інтересів через надійне функціонування механізму забезпечення безпеки.

У цьому аспекті непересічного значення набуває відображений у вченнях минулого звивистий шлях розвитку системи безпеки, процесу формування та ефективного функціонування її різних складових елементів.

Націобезпекознавство дозволяє наблизитися до розуміння: як у боротьбі і зіткненні різних поглядів і позицій одночасно відбувався процес розвитку пізнання природи національної безпеки, поглиблення уявлень про розумний баланс інтересів особи, нації і держави у забезпеченні безпеки, права і свободи людини, суспільний і державний лад, форми і методи забезпечення національної безпеки тощо.

В міру того як лишається позаду все більш значний пласт минулого і збільшується сукупний обсяг набутого людством знання про національну безпеку, все більшого значення набуває всеохоплююча галузь знань про забезпечення національної безпеки — *націобезпекознавство*. Саме так автор пропонує називати науковий напрям про національну безпеку. Проаналізувавши численні дослідження, автор дійшов висновку про необхідність формування окремого терміна, який би

позначав назву загальної теорії національної безпеки. Таким терміном пропонується визначати „націобезпекознавство” — від лат. *natio* — плем’я, народ; від укр. *безпека*, ...*знавство* — наука, вчення, течія. У подальшому в межах даного навчального посібника для означення загальної теорії національної безпеки вживатиметься згаданий термін.

Одним із завдань даного напрямку є розкриття основних положень формування дерева теорій про національну безпеку, а також розкриття механізму функціонування та розвитку системи національної безпеки України.

1. Необхідність формування націобезпекознавства

Націобезпекознавство — новий інтегрований науковий напрям, що поєднує низку наук та приватних теорій, зокрема таких, як: геополітика, етнодержавознавство, управління, синергетика, ноокозмологія, теорія держави та права, історія вчень про державу і право, міжнародне право, міжнародні відносини, оперативно-розшукова діяльність, розвідувальна діяльність, контррозвідувальна діяльність та ін.

Актуальність розвитку націобезпекознавства як наукового напрямку і навчальної дисципліни зумовлена низкою чинників, які ми об’єднали одну типологічну модель, що складається з двох рівнів: теоретичного та практичного.

На теоретичному рівні можна виокремити такі чинники: 1) відсутність цілісної системи знань, у межах якої б знайшов повний опис феномен національної безпеки; 2) відсутність підходів до формування механізмів узгодження проблемоутворюючих та проблемовирішуючих систем у сфері національної безпеки; 3) нерозробленість питань управління знаннями у сфері національної безпеки; 4) відсутність програм підготовки фахівців у галузі національної безпеки.

На практичному рівні доцільно зосередити увагу на таких чинниках: 1) ескалація загроз та небезпек, які набувають глобального характеру і є атрибутами цивілізації в період глобалізації; 2) зміна підходів до забезпечення безпеки в епоху глобалізації; 3) збільшення кількості й масштабності реалізованих небезпек та загроз; 4) наявність реальних загроз національній безпеці, зокрема її конституційному ладу, територіальній цілісності та державному суверенітету; 5) низька безпекова культура; 6) брак відповідних науково-дослідних центрів, довгострокових прогнозів, служб попередження і механізмів швидкого реагування на активізацію алгоритмів дестабілізації (ескалацію загроз та небезпек, помилки в механізмі управління ними); 7) недостатня наявність, а іноді і недостатня відповідність наукової та довідкової літератури; 8) невисока ефективність РНБОУ та невідповідність виконуваних ним функцій сьогочасній геополітичній реальності.

Особливої актуальності, і про це слід зазначити окремо, набуває розвиток НБЗ у зв’язку із усе зростаючою кризою у функціонуванні сучасних систем безпеки, а також поступовим утвердженням інформаційного суспільства і нездатністю багатьох країн сформувати адекватну даному типу цивілізації, і відповідно до неї загрозам та небезпекам, систему забезпечення національної безпеки. Під кризою у даному ракурсі розуміється повна або часткова втрата системою забезпечення національної безпеки здатності виконувати покладені на неї функції, неможливість

збереження гомеостазису в процесі впливу дестабілізуючих чинників як ззовні, так і зсередини. Внаслідок кризи у функціонуванні даної системи відбувається занепад і деградація традиційних форм життєдіяльності та життєзабезпечення етнонаціональної спільноти і різке погіршення демографічного відтворення, що призводить до глибокої соціально-психологічної кризи.

Наголосимо на тій обставині, що за останні роки з'явилося чимало робіт, пов'язаних із проблемою забезпечення національної безпеки України. Проте, автори у своїй переважній більшості, застосовуючи фрагментарний підхід, вихоплюють з цієї складної проблеми окремі елементи, ретельно піддаючи їх аналізу. Загалом слід привернути увагу, що домінуючою тенденцією у дослідженні окресленого кола питань є концентрація на частковостях. Застосування даного підходу призводить до уривчастості у дослідженні такої системи, якою є національна безпека, і спричинює серйозні побоювання щодо можливості вироблення узагальнень, без яких неможливо сформулювати стратегію, що визначатиме генеральний напрям руху української нації.

Як ніколи раніше сьогодні дуже гостро відчувається необхідність у науково обґрунтованій **методології забезпечення національної безпеки України**. На це також привертають увагу автори першого в Україні навчального видання *Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус* „Національна безпека України”, в якому декларується про розгляд основ національної безпеки України з позицій системного підходу. За умов демографічної та екологічної кризи, економічних негараздів, несформованості іміджу впливової держави, відсутність адекватної методології забезпечення національної безпеки є фатально небезпечною для України. Сьогодні потрібна не лише інтегруюча різні прошарки українства національна ідея, а й розроблена на науковій основі система заходів щодо її забезпечення. Для формування цієї основи і пропонується розробляти націобезпекознавство.

Нами *пропонується* розглядати феномен національної безпеки крізь призму декількох аспектів:

- визначити мету, завдання, функції, принципи та методологію наукового напрямку;
- окреслити його місце в системі наук та роль при формуванні системи знань про національну безпеку;
- встановити кореляційні зв'язки між самим націобезпекознавством та приватними теоріями національної безпеки, тим самим заклавши підвалини до організації управління знаннями в сфері національної безпеки;
- намітити алгоритми формування системи національної безпеки, вичленити складові елементи та взаємозв'язки між ними, встановити системостворюючі елементи;
- відповідно до окреслених складових елементів розробити модель системи забезпечення національної безпеки і основні напрями її функціонування, застосовуючи методологію системного та синергетичного підходів.

Людство з незапам'ятних часів стикалося з проблемою забезпечення особистої, суспільної, етнічної, державної, а зрештою, і національної безпеки. І поворотним моментом у неможливості здійснити поставлене завдання була не фізична су-

гестія (рабство людини, завоювання держави, ембарго світових держав відповідно), а дестабілізація світоглядних настанов, їх концептуальна фрагментація. Крім того, в окреслених нами випадках (особиста, суспільна, етнічна, державна, національна безпека) цей чинник зберігає свою значущість, а отже, він і становить головний об'єкт уваги системологів-управлінців при побудові надійної системи забезпечення національної безпеки.

Ця проблема має системний характер і, звичайно, не обмежується створенням системи окремо діючих органів. Передусім має враховуватись один з стрижневих принципів системних досліджень: системні явища досліджуються системою методів, на засадах системних принципів, для досягнення цілей системи. Тому система забезпечення національної безпеки передбачає і *керівників найвищої ланки*, які мають забезпечувати національні інтереси від зовнішніх й внутрішніх загроз та небезпек; і *політиків*, які мають піднятися до рівня представництва інтересів нації, не вдаючись у особистісні чвари, які, зокрема, можуть бути інспіровані зовнішніми силами з метою дестабілізувати СЗНБ або закласти перманентний параметр дестабілізації; і *керівників крупних фінансово-промислових компаній, банківських установ*, які мають враховувати не лише можливість власної економічної вигоди, а спиратися передусім на національні інтереси; це і просто *окремі представники української нації*, які мусять у складний час виявляти стійкість щодо інтересів нації та намагатись інтегрувати власні інтереси до них. Проявом останнього стала так звана „помаранчева революція” у листопаді—січні 2004—2005 рр.

Аналізуючи сучасні процеси, що відбуваються в світі, можна дійти висновку про стагнацію колишніх моделей розуміння такої філософської категорії, як „безпека”. Ця категорія є фундаментальною при розробці НБЗ, тому зміна парадигмальних настанов щодо її розуміння певним чином має кореспондувати зміні уявлень про мету, завдання, принципи побудови та методи забезпечення національної безпеки. Тривалість дискусій з цього питання відбиває певну складність не лише у розумінні такої категорії, як „національна безпека”, а й взагалі багатоальтернативність існування її самої. Через це намагання розглядати національну безпеку крізь призму аналізу окремих її елементів з наступною екстраполяцією на усю систему вважається не беззаперечним і у принципі безперспективним.

Одним з ефективних засобів дослідження складних систем є синергетика, яка надає можливості по-новому підходити до аналізу системи національної безпеки. Саме синергетика уможливорює розглядати її як відкриту нелінійну динамічну систему. Водночас, з певною часткою очевидності, можна стверджувати, що сьогодні **відсутня цілісна теорія**, здатна пояснити зародження, існування та розвиток, можливі трансформації системи національної безпеки, виникнення джерел загроз системі, їх передбачення та нейтралізацію. Загалом не сформований понятійно-категорійний апарат, методологічний інструментарій дослідження цієї системи, а питання щодо необхідності формування цілісної системи знань про національну безпеку порушується українськими дослідниками лише у постановочному аспекті. Певним чином заповнити цю прогалину намагається автор даного навчального посібника, який є логічним продовженням викладених ним положень у монографії „Теоретичні основи та елементи національної безпеки України”.

В українській юридичній літературі ця проблема ще не стала об'єктом спеціального вивчення, тому наша головна ідея полягає у тому, щоб підвести теоретичний базис під побудову і організацію ефективного функціонування системи національної безпеки, а отже, і забезпечення національних інтересів. Але *актуальність* дослідження полягає у реалізації нагальної потреби пов'язати потреби забезпечення безпеки особи, нації, побудови української державності з формуванням, на засадах неопарадигми національної безпеки, достатньої системи національної безпеки, яка складатиметься з підсистем державного і недержавного забезпечення.

Слід зазначити, що проблема побудови системи національної безпеки належить сьогодні до наймодніших і найактуальніших питань як наукової, так і передусім політичної літератури. Причому, останнім часом можна спостерігати появу на шпальтах інформаційних видань чимало блискучих концепцій, які є такими переважно з естетичного погляду і більше відбивають кон'юнктурні прагнення окремих політичних діячів, що подекуди сприяло превалюванню політичних моментів над теоретичним осмисленням. З огляду на постійну ескалацію екстремістських форм виявлення людської поведінки, особливо тероризму, наукова теорія має зачислити проблему побудови системи національної безпеки до найбільш пріоритетних, складних і значущих, а отже, наразі гостро постає питання про розроблення цілісної і всебічно обґрунтованої системи знань про національну безпеку — теорії національної безпеки, яку автор пропонує називати *націобезпекознавство*. Цей науковий напрям має зосереджувати увагу на розгляді питання про те, як утворюється система національної безпеки і що вона собою являє.

За допомогою НБЗ можна буде сформувати категорійно-понятійний апарат, встановити структурно-функціональні зв'язки, окреслити методологію дослідження системи національної безпеки та сформувати ієрархічну систему проблеморозв'язуючих приватних теорій, призначених для різногалузевих фахівців у сфері національної безпеки.

Мета націобезпекознавства — формування методології дослідження національної безпеки. Головне *завдання* націобезпекознавства — запропонувати новий підхід до дослідження національної безпеки через застосування синергетичного підходу.

Концептуальна ідея націобезпекознавства полягає у тому, що за його допомогою можливо прогнозувати моменти наближення до точок біфуркації, нейтралізувати фатальні флуктуації, управляти загрозами та небезпеками тощо. Цей науковий напрям також дозволить обґрунтувати *методологічні засади*, які мають забезпечити аналіз такої складної системи від суб'єктивізму, спроб віддавати перевагу при оцінці суспільних подій, явищ чи то політичним, прагматичним та раціональним чинникам, чи то стихійним, несвідомим, ірраціональним, переносити власні уподобання або міркування на відносини минувшини. Це може спричинити неадекватність сприйняття необхідності побудови СНБ, і тим самим унеможливити забезпечення нації.

Крім згаданого, за допомогою даного наукового напряму можна намічати *шляхи* щодо закладання фундаменту з *підготовки управлінців* нової формації — управлінців, діяльність яких передусім ґрунтуватиметься на необхідності забезпечення національної безпеки України, а отже і забезпечення національних інтересів. Важливість

якнайскорішого розв'язання даного питання обумовлена насамперед тим, що, як влучно висловився *В.В. Медведчук*, у країні немає змоги запровадити тонке державне регулювання, оскільки немає керівників найвищої ланки із системним мисленням і немає стратегічних структур, які б інтегрували усі тактичні розробки у практичні дії. У цьому питанні слід зважати передусім на ту обставину, що зазвичай готують фахівців з управління окремими складовими національної безпеки (наприклад, управлінець у галузі інформаційної безпеки, управлінець у галузі воєнної безпеки тощо), водночас питання управління усією системою національної безпеки, а також самоорганізаційними системами майже не розглядаються, а відтак — бракує фахівців з управління макросистемами, що характеризуються самоорганізацією.

Постає запитання: чому така пильна увага приділяється нами питанням управління? Спробуємо відповісти на нього.

Зауважимо, що у спеціальній літературі виокремлюють три хвилі війн: аграрна, індустріальна та інформаційна. Сьогодні супротивник має **паралізувати** саме **управління** для досягнення власної переваги. Але однією з наскрізних *ідей НБЗ* є та, що вона обґрунтовує основну *мету дестабілізації* — дестабілізувати передусім особу, призвести її до світоглядної деградації, керувати її світоглядом, впливати на його формування, а через це впливати на поступ нації, спрямовувати його у необхідному руслі. Крім того, при розгляді атрибутивних ознак нації демонструється не лише відсутність необхідності, а навіть серйозно аргументується позиція, відповідно до якої ані територія, ані мова, ані навіть культура не є визначальними показниками нації. Головним показником нації є її бажання бути, самоототожнення окремого індивіда з нацією, усвідомлена інтеграція власної буттєвості у сферу колективної свідомості, спрямування власних інтересів до інтересів нації.

Отже, *суб'єктивний чинник має вирішальне значення*, саме тому руйнування нації не є ефективним через ведення війн, сепаратизм, нав'язування іншомовної культури, знеславлення історичної спадщини. Одним з прикладів цього є одвічне намагання Ізраїлю знищити Палестину. Ця нація ще десять років тому не мала держави ані території, ані власного національного ядра. Але суб'єктивний чинник, усвідомлення приналежності до палестинської нації, дух палестинського народу спустошили намагання Ізраїлю перешкодити його націо- і державотворенню і гадаю на найближчій перспективі на карті світу знову з'явиться держава Палестина.

Тому *центральним компонентом дестабілізації* є не емпіричні (зовнішні, об'єктивні) атрибути нації (територія, мова, культура, антропологічна расовість, історичні традиції тощо), а ірраціональні (внутрішні, суб'єктивні), пригнічення, дестабілізація яких здатна зруйнувати усю систему і, врешті-решт, знищити націю. Саме тому, у націобезпекознавстві чільне місце посідають питання побудови не лише ідеології національної безпеки, скільки **світогляду** самої нації щодо безпеки. Якраз завдячуючи йому, нація може не лише плекати надію на власний розвиток, а й упевнено прямувати до державності, застосовуючи на науковій основі значний арсенал знань.

Ця позиція дозволяє сформулювати *доктрину пригнічення національних інтересів*, яка полягає у нав'язуванні певного запрограмованого світогляду, образу діяль-

ності та розвитку нації. Це підтверджує теза Г. Кісінджера про те, що знання світогляду противника важливіше об'єктивної реальності.

Загалом викладене можна резюмувати так: сучасні геополітичні суперечки розв'язуватимуться на рівні *дестабілізації системи управління* через нав'язування світоглядних настанов певній нації. Тобто, колапс системи управління відбуватиметься зсередини, але його буде інспіровано ззовні. Саме з урахуванням цієї обставини і має прогнозуватися розвиток підсистем дестабілізації, тому у межах пропонованого нами наукового напрямку цьому і приділена увага.

Як і будь-яка теорія, національнознавство має певну *структуру*. Вона має наблизити до відкриття нових пластів — глибоких і гранично важливих стосовно ідей автора.

Перший пласт — переконання у безмежних можливостях удосконалення і самовдосконалення системи національної безпеки. Відкинувши архаїчну управлінську систему координат (вхід, параметри процесу, вихід без раціонального усвідомлення, стосовно яких систем мають вживатися дані терміни) у НБЗ, відповідно до наших поглядів, аналізується феномен національної безпеки, використовуючи не лише управлінські, а й низку теорій інших наук. Висновки про можливу зміну у системі її системостворюючих елементів є не стільки поглядом про неможливість прогнозування її розвитку, скільки заклик до пошуку принципово нових шляхів у роботі із системами даного класу. Запропонований науковий напрям певним чином слугує відкриттям інших дверей до досягнення можливих шляхів еволюції складних, відкритих нелінійних динамічних систем, до яких безперечно належить система національної безпеки, тим самим демонструючи наявність чисельних і аж ніяк не ідентичних шляхів досягнення нацією свого буття, опосередкованого надійною безпекою.

Зауважимо, що неврахування положень пропонованого напрямку може призвести до того, що українська нація прямуватиме лише хаотично, невпорядковано. Будь-яка нація, яка не має ефективно діючої СНБ і **науково обґрунтованої методології управління** даною системою, приречена залишитися з часом історичним спомином. Крім цього, численні та змістовні намагання узалежнити нашу країну від інших держав, з подальшим позбавленням її суверенітету та самостійності, а також з відвертою інформаційною війною, поєднаною із засобами ведення холодної війни, актуалізують проблему розроблення національнознавства, одним із завдань якого і є теоретико-методологічне забезпечення поступу української державної нації, збереження та розвитку самостійності, незалежності, сприяння розбудові гуманістичної світової спільноти, ґрунтуючись на засадничих положеннях функціонування та розвитку самоорганізаційних систем.

Звичайно, даний науковий напрям характеризується поліваріантністю і багатшаровістю теоретичного змісту і веде від досягнення механізмів функціонування системи національної безпеки, до інтерпретації проблем дестабілізації системи як ззовні, так і зсередини. Водночас він уможливорює вперше подивитись на процес націогенезису і державотворення з огляду методології синергетики — нового міждисциплінарного наукового напрямку про самоорганізацію систем.

Другий пласт — проблема безпеки самої системи. Стрижневим компонентом цього питання є **функціональна дестабілізація**, яка обов'язково призводить до ко-

лапсу системи. Водночас при розгляді фундаментальних елементів представленої теорії: нація, національна ідея, національної безпека тощо, акцентується на існуванні *генетичної державності*, під якою розуміється — іманентне спадкове на генному рівні прагнення особи (представника нації) до набуття його нацією власної держави. А отже, очевидним є факт генетичного коду системи, яка має забезпечити існування та прогресивний розвиток держави. Наскрізною ідеєю є те, що проблема управління системою національної безпеки, в умовах наявності існування у середовищі постійної потенції дестабілізації різної інтенсивності, — це проблема захисту української нації, забезпечення еволюції державної нації. По цьому шляху має йти даний науковий напрям, ґрунтуючись на серйозному кібернетичному, геополітичному, соціологічному, документальному матеріалі.

Напевно, уперше з такою достовірністю і відкритістю, з поясненням численних технологій, спрямованих на знищення України як самостійної, соборної і незалежної держави, дана теорія уможливує не лише виробити шляхи поступу, а й розібратися у джерелах виникнення загроз і небезпек системі національної безпеки, зокрема її системі забезпечення. Крім того, оригінальним є сам підхід: загрози та небезпеки не розглядаються окремо від самої системи. Концепція даної позиції обов'язково вміщує генезис не лише нації та системи національної безпеки, а й генезис дестабілізуючих чинників як систем, які за певних обставин можуть призвести до функціональної дестабілізації, а згодом до колапсу системи. **Лейтмотив авторського бачення** — дуальна природа явищ, тому націобезпекознавство вивчає не лише систему забезпечення, а й систему дестабілізації самої системи національної безпеки. Дестабілізація, дисфункція системи національної безпеки є іншою стороною функціонування та стійкого розвитку держави, тому саме вони у своїй єдності утворюють баланс, що було враховано при написанні даного навчального посібника.

Водночас здебільшого автори розглядають загрози та дестабілізацію як щось окреме, відірване, аномальне. Зокрема, така позиція очевидна при аналізові тероризму, коли останній називають соціально аномальним явищем. Така своєрідність властива майже переважній частині наукової літератури, в якій, наприклад, аналізуються причини злочинності, проблеми боротьби з кіберзлочинністю і увага фокусується лише на самих аномальних об'єктах. Водночас будь-яке аномальне явище не характеризується своєрідністю, воно не є чимось неприродним і не властивим певному явищу; воно існує завжди поряд, і є індикатором помилок в алгоритмі соціального управління. Тому, розглядаючи чинники, що дестабілізують систему національної безпеки, ми не маємо на меті створення теорії дестабілізації, дисфункції (сугестивної деградації), теорії хаосу, теорії знищення або ж теорії пригнічення національних інтересів. Навпаки: розгляд генези цих систем через відповідні теорії, що їх пояснюють, уможливить за допомогою зворотних зв'язків прослідкувати процес управління та віднайти точку біфуркації, на якій система обрала неправильний шлях розвитку, тобто був порушений алгоритм управління.

Третій пласт пропонованого наукового напрямку — прогностичні сценарії можливих перепон на шляху націо- і державогенези української нації. Визначивши фундаментальні, на підставі методології націобезпекознавства, параметри СНБ,

окресливши основний механізм активізації алгоритмів дестабілізації, пропонується модель системи національної безпеки. Водночас побудова цієї моделі не є самоціллю, головне — це за допомогою даної теорії окреслити **матрицю національної безпеки**, визначивши не лише мету, принципи, функції існування та методи забезпечення безпеки, а й можливі варіанти еволюції небезпек та загроз. Синхронізація прогнозування еволюції підсистем забезпечення національної безпеки і її дестабілізації має сприйматися як головний верифікуючий критерій ефективності функціонування даної системи. Події 11 вересня 2001 р. у США показали, що колишні моделі систем національної безпеки, які будувалися з огляду на можливість безпосереднього воєнного втручання, і відповідно до чого проводилася адекватна розвідувальна діяльність, виявилися недієздатними. Було продемонстровано неспроможність концепції забезпечення національної безпеки, яка ґрунтувалася на принципі забезпечення ліквідації наслідків загроз у короткий термін.

Актуальним у даному аспекті є розгляд *процесів самовідродження структури*. І тому серйозним завданням є розроблення механізмів нейтралізації діяльності дестабілізуючих систем, відродження української нації і перетворення держави у одну з провідних країн світу.

Розроблення даного наукового напрямку дозволить, позбавивши розум лінощів та інформаційного опіуму, знявши тавро про нібито помилку історії щодо незалежності України, яка ніколи не зможе бути самостійною державою, надати можливість з іншого боку подивитись на процес забезпечення національної безпеки, а у більш загальному плані — забезпечення розвитку нації через розвиток усіх її складових елементів, і передусім системи національної безпеки. Фундаментальним питанням на цьому шляху є розроблення теоретико-методологічних засад державного управління системою забезпечення національної безпеки.

Загалом, проведений аналіз головних напрямів досліджень у цій галузі дає підстави говорити про домінування *структурно-функціонального підходу* до розгляду національної безпеки. Це виявляється у розгляді феномену національної безпеки як складної системи, що є сукупністю підсистем, які і піддаються аналізу. Останнім часом навіть цей підхід зазнав певних змін, і сучасні наукові дослідження проблем національної безпеки відбуваються лише крізь розгляд інформаційної та воєнної безпеки.

Така звуженість, а головне — методологічна невиправданість застосування лише структурно-функціонального підходу до аналізу СНБ, є неадекватною тим еволюційним процесам, що відбуваються в світі, і свідчить, за умови незмінності даної методології, про неможливість охоплення усього спектру цілей, завдань і проблем побудови СНБ, а отже унеможливує вироблення загальної стратегії забезпечення національної безпеки і максимальної реалізації національних інтересів.

І у даному контексті розроблення, формування і становлення *націобезпекознавства* як самостійного міждисциплінарного наукового напрямку залишається актуальним і практично важливим завданням.

Очевидно, що за цих умов людству потрібні не лише нові знання, а й новий світогляд, яким і є *синергетика*. Саме за допомогою методології даної науки можна окреслити нові альтернативи, динаміку розвитку та пошуку розв'язання числен-

них фундаментальних суперечностей, головна з яких полягає у протиставленні організаційної і самоорганізаційної систем. Саме це і спонукає до розв'язання низки важливих і складних проблем побудови надійної системи національної безпеки.

Розв'язання цих проблем значно активізувалося, особливо після подій 11 вересня 2001 р. у США. Було утворено нову систему глобальної безпеки, переглянуті підходи до організації і функціонування систем національної безпеки цілого ряду країн. Зокрема, у США було утворено Міністерство внутрішньої безпеки, яке за своєю організаційною структурою нагадує монстра. Водночас застосування пропонуваної нами методології дозволяє дійти висновку про недостатню ефективність та відсутність механізмів оперативного управління даною системою, що при виникненні реальної загрози національній безпеці призведе до неможливості прийняття швидкого та ефективного управлінського рішення та його реалізації.

Таким чином, нові проблеми продовжують розв'язувати за допомогою „старої методології”, призначеної для теоретичного забезпечення функціонування організаційних структур. До речі, український законодавець також не є винятком, і Закон України „Про основи національної безпеки”, прийнятий 19 червня 2003 р., а також проект Закону України „Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки”, прийнятий у першому читанні, повністю відтворюють загальні підходи та методологію попередньої Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, прийняту 16 січня 1997 р. Але про це докладніше це йтиметься.

Водночас, національну безпеку, що являє собою результат організаційної і самоорганізаційної структури, пропонується забезпечувати за допомогою іншої методології — *методології націобезпекознавства*. Про необхідність застосування нової методології наголошують і *В. Шевченко* та *Г. Костенко*, які зазначають, що для розв'язання проблем НБ необхідна методологія, яка б уможливила узгодити різнопредметні знання (суспільних, природничих і технічних наук) у суперечливу єдність таким чином, щоб розв'язати конкретне практичне питання.

Особливе місце, крім питань управління даною системою, посідають питання *забезпечення національної безпеки* через дослідження і вплив на самоорганізацію систем дестабілізації. Наголошуємо на тому, що ця проблема є важливою складовою загальної концепції побудови ефективної системи забезпечення національної безпеки. Основою рішення мають стати принципи самоорганізації систем, з яких випливають загальні цілі, функції, принципи та методи ініціювання самоорганізації систем дестабілізації, за умови функціонування складних відкритих нелінійних динамічних систем будь-якої природи і характеризувати умови, за яких дані цілі і методи можуть бути реалізованими при побудові СЗНБ.

Найважливішою *метою вдосконалення наукових основ* національної безпеки слід вважати розроблення засобів і методів істотного підвищення рівня зрілості системи забезпечення національної безпеки. Досягнення поставленої мети ґрунтується передусім на функціонуванні гнучкого державного управління СНБ в умовах різнорівневої активності систем дестабілізації. Традиційні уявлення про можливість застосування методології дослідження організаційних структур під час аналізу СНБ в умовах дестабілізації є не зовсім ефективними, і науково не досить

обґрунтованими, оскільки вони не здатні розробити алгоритми управління самоорганізаційними системами, а отже, і дії системи в умовах самоорганізації систем дестабілізації.

При цьому слід урахувати *особливості* динаміки функціонування складних відкритих нелінійних динамічних систем в умовах дестабілізації, головна з яких полягає у можливості спонтанної ініціації динамічного хаосу у детермінованих ситуаціях.

Як зазначалося, національнознавство розглядає національну безпеку як складну нелінійну відкриту, динамічну систему. Як міждисциплінарний напрям досліджень вона має об'єднати фрагментарні підходи до її аналізу у цілісну, завершену систему. Глобальні загрози і небезпеки зумовлюють створення у межах цього наукового напрямку прикладної *теорії державного управління системою національної безпеки*, в якій фундаментальною методологією має стати **методологія синергетики**.

Постає запитання: чому синергетика? Зазначимо, що з появою квантової механіки виникло і закріпилось уявлення про те, що єдиного підходу у науці взагалі бути не може. Ця думка виражена у поглядах одного з фундаторів квантової механіки *Нільса Бора*, який вважав, що описати процеси, які протікають в оточуючому нас середовищі, за допомогою однієї мови неможливо. Це спричинило утвердження думки про необхідність різних визначень, у кожному з яких виразніше виявляються певні особливості досліджуваного явища. Але аналіз еволюційних змін уможливило зазначити, що даний погляд виявився помилковим. Життя поставило вимоги до розроблення універсального, єдиного підходу, у межах якого виявляються і знаходять пояснення численні явища об'єктивної дійсності. На це зараз і претендує *синергетика*, яка розглядає механізми функціонування динамічних нелінійних систем. Використання методології даної науки наближає нас до розв'язання складного завдання: інтеграції наук, реалізації тенденції мультипарадигмальності, описання усіх явищ природи з одного погляду. І саме синергетика уможливило наблизитись до вирішення цього завдання, бо в ній описуються точні, природничі і суспільні науки на рівних правах.

Звичайно, що інтеграція наук — шлях аж ніяк не легкий. Тому маємо застосувати спільні зусилля, спільні дії. До речі, з грецької слово „спільний” означає „син”, а слово „дії” — „ергос”, саме тому наука і отримала назву *синергетика*.

Національнознавство виступає базою, стратегією і апаратом системно узгодженого розв'язання завдань щодо виявлення, розпізнавання, прогнозування і мінімізації дії систем дестабілізації у реальному масштабі часу в умовах неповноти, невизначеності, неточності, неочевидності і суперечності висхідної інформації та за неусувного порогового обмеження часу на цикл формування і реалізації рішень по запобіганню наслідкам дії цих систем.

Реальне національнознавство — це не чергування різних ідей і не відтворення їх у різноманітних сполученнях і комбінаціях, а відображення у термінах і поняттях даної теорії динаміки системи національної безпеки як дійового механізму забезпечення національних інтересів. Національнознавство невіддільне від сучас-

ного управлінського, геополітичного та геоісторичного знання, від головних тенденцій суспільного розвитку і глобальних проблем сучасності, передусім формування системи глобальної безпеки. З огляду ідеалів громадянського суспільства і критеріїв оцінки НБЗ її **змістом** є зростання гуманістичних начал усього нормативно-правового поля, в якому адекватне місце знайшли ідеї свободи, справедливості, всезагального блага.

Звичайно, даний науковий напрям не є назавжди визначеним зводом непопушних правил і постулатів. Ми також усвідомлюємо, що окремі його положення можуть, матимуть і повинні мати дискусійний характер. Водночас не слід знехтувати і фактом, що націобезпекознавство зачіпає одну з ключових, фундаментальних та іманентних потреб — потребу у безпеці, через що її актуальність і важливість є очевидною. Саме це надає більшої забарвленості і насиченості дискусіям, що точаться навколо стратегій забезпечення національної безпеки, саме це відрізняє даний науковий напрям від інших, які, розглядаючи важливі онтологічні питання, не стосуються безпосередніх інтересів людини. З цього приводу влучно висловився *Т. Гоббс*, зазначаючи: „... не сумніваюсь, що якщо б істина, що три кути трикутника дорівнюють двом кутам квадрату, суперечила праву будь-кого на владу або інтересам тих, хто вже нею володіє, то оскільки це було б у владі тих, чий інтереси зачеплені цією істиною, вчення геометрії було б якщо не заперечене, то витіснене через спалення усіх книг по геометрії”.

Загалом прогресом у розвитку будь-якої теорії, у тому числі і націобезпекознавства, є постановка і запропонування варіантів, шляхів вирішення будь-якої важливої проблеми, хоча б і сполучених із невірним її вирішенням, аби подолати старе, мертвоше, теоретичний пошук світогляду, навіть якщо він заснований на помилковій методології.

2. Сутність та зміст націобезпекознавства

Націобезпекознавство становить собою сучасний міждисциплінарний напрям фундаментальної науки і вивчає рівень забезпеченості інтересів нації від небезпек природного, техногенного і антропогенного характеру, а також через дослідження самоорганізації систем дестабілізації.

Сутність головної ідеї концепції полягає у тому, що пропонується поряд з принципами дослідження організаційних структур (застосування методу екстраполяції, виявлення дисфункції СНБ на основі виявлення загроз, небезпек системі) застосовувати принципи дослідження самоорганізаційних структур: дослідження СНБ як складної, відкритої нелінійної динамічної системи, поцінування допустимих механізмів самоорганізації, прогнозування фундаментальних параметрів еволюції системи. При цьому концепція побудови СНБ розглядається як важлива складова концепції забезпечення безпеки нації.

Націобезпекознавство — система знань, яка описує і пояснює сукупність явищ у сфері національної безпеки і зводить відкриті у цій галузі закони до єдиної стрункої органічної системи, об'єднаної загальною ідеєю побудови сильної і розвинутої, самостійної та незалежної держави.

При розробленні національно-безпекознавства слід ґрунтуватися на таких принципах:

- адекватність наукової теорії описуваному об'єкту;
- повнота опису певної галузі дійсності;
- необхідність пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах самої теорії, що забезпечує перехід від одних тверджень до інших;
- внутрішня несуперечність теорії та її відповідність дослідним даним.

Крім зазначеного, цей науковий напрям уможливорює передбачувати та пояснювати процеси формування та активізації дестабілізуючих чинників, а також механізмів *проліферації* — особливого виду системної мутації, за якої з надр однієї системи утворюється інша. Висловлене впевнено уможливорює стверджувати про **евристичність** національно-безпекознавства. Його простота і конструктивність визначаються можливістю звичайної перевірки головних положень та принципів.

При формуванні концептуальних основ національно-безпекознавства використовувалися рекомендації, викладені у численних дослідженнях. Запропонований науковий напрям ґрунтується на низці нових принципів і таких висхідних *положеннях*:

- об'єктом дослідження є безпека людини, нації і держави, які, являючи триєдину органічну систему, утворюють систему національної безпеки;
- урахувавши глобальну складність даної системи та принципову неповноту її інформаційного опису, необхідно брати до уваги інтуїцію, досвід, здатність узагальнення, прогнозування та низку інших психофізіологічних властивостей і можливостей людини;
- оскільки натурні експерименти небезпек і загроз СНБ є принципово неприпустимими, єдиний шлях дослідження національної безпеки полягає у формуванні прийомів, гіпотез, моделей і алгоритмів, які засновуються на результатах синергетичного підходу до різних за своїм змістом дестабілізуючих чинників;
- перевірка дієвості прийомів, гіпотез, моделей і алгоритмів має виконуватися через комп'ютерну імітацію активізації систем дестабілізації різнорівневої інтенсивності, процесів прогнозування й інспірування самоорганізаційних процесів з використанням методологічного інструментарію різних наук, зокрема, синергетики та кібернетики.

До головних *об'єктів дослідження* належать:

- встановлення фундаментальних закономірностей переходу системи від динамічної рівноваги до хаосу;
- якісний і кількісний опис складних нелінійних механізмів взаємодії вказаних систем, об'єктів і структур на різних стадіях виникнення та розвитку загроз та небезпек і їх наслідків у часовій та просторовій кінетичній постановці;
- формування наукових основ діагностування, моніторингу, раннього попередження і припинення загроз та небезпек.

Щодо засадничих положень даного наукового напрямку, то вони перебувають у галузі теорій вищого рівня. До них, зокрема, належать теорія соціального управління, загальна теорія безпеки (безпекознавство), загальна теорія систем. Крім цього, являючись за своєю суттю інтегративним, національно-безпекознавство вбирає в себе

положення інших теорій, зокрема, теорії нації, теорії суспільного договору, теорії катастроф, теорії криз, теорії динамічних систем, теорії самозародження та ін.

Націобезпекознавство, являючи собою міждисциплінарний науковий напрям, використовує закони, методи, критерії та принципи природничих, технічних, суспільних наук, зокрема:

✓ *управління та інформатики* (кібернетика, теорія соціального управління, теорія інтегральних систем, теорія автоматичних систем і роботів, теорія прийняття рішень, теорія ігор, теорія катастроф, теорія криз, теорія систем, теорія ефективності, дослідження операцій, теорія моделювання, теорія мотивації, теорія розвитку, теорія відображення, теорія функціональних систем, теорія генетичної інформації, теорія гіперсистем, теорія макросистем тощо);

✓ *фізики* (теорія дисипативних структур, теорія лазерів, теорія оптимальності, ядерна фізика і ядерна енергетика, загальна і прикладна фізика елементарних часток і твердого тіла, радіоелектроніка, спектроскопія, фізика атмосфери, фізика землі, статистична фізика, квантова механіка);

✓ *біології і фізіології* (генетика, теорія еволюції, екологія, нейрофізіологія, теорія еволюційної епістемології, теорія коеволуції, еволюційна морфологія);

✓ *математики* (методи математичного системного аналізу, математична статистика і теорія ймовірностей, математичне моделювання, теорія біфуркацій, теорія ризику, теорія дисипативних структур, теорія множин);

✓ *хімії* (теорія хімічних і фізико-хімічних реакцій, хімія процесів і матеріалів, органічна та неорганічна хімія, біохімія);

✓ *машинознавства* (аналіз і синтез складних систем, теорія надійності, кінематика і динаміка машин і механізмів);

✓ *механіки* (механіка рідин і газів, механіка твердого деформованого тіла);

✓ *геології* (комплексні методи геології, геофізики і геохімії, океанології);

✓ *суспільствознавства* (основи держави та права, філософії, соціології, геополітики, геоekonomіки, геостратегії, теорія етногенезу).

У націобезпекознавстві об'єктивно формується відповідний понятійно-категорійний інструментарій, який, крім низки загальних, містить такі базові поняття: національна безпека (небезпека), національна загроза, захист, забезпечення, супроводження, ймовірність, ризик, катастрофа, криза, життєдіяльність, системосередовище, уражаючий чинник, небезпечний вплив, реакція систем, алгоритм управління, національна ідея, національні інтереси, національний світогляд, національна достатність, система національної безпеки, державне управління системою національної безпеки тощо.

Принципове значення у націобезпекознавстві надається встановленню критеріїв і шкал вимірювань, які дозволяють кількісно оцінювати та вимірювати небезпеки й загрози, міру захищеності та пошкодженості системи й окремих її складових. На цій підставі формуються кількісні та якісні параметри управлінських рішень, що приймаються. Такі параметри використовуються під час формування *дендриту цілей національної безпеки* та оцінки ефективності заходів для досягнення цих цілей.

Для кількісного аналізу і встановлення шкал вимірювання стану національної безпеки у межах СНБ як *базові критерії* можна прийняти такі:

- загрози (небезпеки) для життя та життєдіяльності;
- загрози та небезпеки для самої системи національної безпеки.

Критерії загроз мають імовірнісний характер і визначаються частотою реалізації загроз (небезпек) для СНБ та шкодою при їх реалізації. В окремих випадках під критеріями загроз розуміють лише імовірності або частоти несприятливих, небезпечних або катастрофічних явищ.

Загальний аналіз загроз (небезпек) для СНБ провадиться на ґрунті вивчення загроз (небезпек) для кожного випадку активізації алгоритмів дестабілізації та їх числа на заданому проміжку часу. Такий аналіз дозволяє визначати шляхи розв'язання проблем національної безпеки і управління загрозами (небезпеками) на державному, регіональному та локальному рівнях.

У націобезпекознавстві при застосуванні критеріїв ризику *метою управління* є досягнення системою поставлених цілей. Це означає, що *зміст управління* полягатиме у цілеспрямованому впливі суб'єкта управління на систему національної безпеки, стабільне ефективне функціонування усіх алгоритмів якої призводить до досягнення цілей системи. У цьому аспекті питання забезпечення розвитку забезпечуючих підсистем національної безпеки та пригнічення дестабілізуючих підсистем мають розглядатися як похідні.

Отже, *фундаментальні наукові основи управління СНБ* національної безпеки полягають у виборі ефективного механізму досягнення цілей системи, окресленні пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки і розробленні комплексу першочергових і перспективних заходів щодо зниження рівня загроз і підвищення якості та тривалості часу функціонування базових алгоритмів системи національної безпеки.

Застосування методологічного інструментарію як синергетики, так і системних досліджень дозволить моделювати динаміку самоорганізаційних систем, а отже, завчасно прогнозувати і попереджувати виникнення і вживати заходів щодо нейтралізації активізації дії систем дестабілізації.

Крім мети, функцій, та методів, важливим елементом функціонування системи є принципи як фундаментальні начала її формування, існування та розвитку.

Один з них — *принцип глибокоешелонованого захисту*, спрямований на компенсацію потенційних помилок людини або відмову систем забезпечення, і який реалізується через створення серії бар'єрів, які мають розрушитися, попереджуючи ескалацію дії систем дестабілізації. Такі бар'єри мають здатність утримання дестабілізуючих чинників і можуть слугувати як цілям експлуатації, так і цілям безпеки.

Звичайно, з формуванням системи національної безпеки, після організаційного і функціонального упорядкування, постане гостра необхідність у підготовці управлінців, організації системної роботи з підготовки та перепідготовки відповідних фахівців.

Підготовка фахівців з національної безпеки має стати тією знаковою подією, яка свідчитиме, що держава дійсно бажає мати сильну владу, яка насамперед вимірюється інтелектуальним потенціалом її еліти. Системне мислення є найважливішим під час розбудови країни, воно уможливорює відірватися від системного ато-

мізму і розглядати усі державні проблеми через необхідність забезпечення національної безпеки (принцип націобезпекоцентризму), а отже, і через забезпечення національних інтересів. Тому підготовка фахівців з національної безпеки є питанням державним, виявленням бажання держави щодо подальшого власного не лише існування, а й розвитку. Враховуючи, що найвищою соціальною цінністю є людина, а держава є гарантом забезпечення людиною власних прав і свобод, підготовка державних управлінців вищої ланки — це передусім підготовка системологів з національної безпеки. Пріоритет забезпечення національних інтересів має відбиватися на прийнятті будь-яких державних рішень. Лише через це мають прийматися усі нормативно-правові акти, відбуватися процес гармонізації законодавства й імплементації норм міжнародного права у внутрішнє законодавство.

Враховуючи викладене, для формування управлінської еліти у сфері національної безпеки в перспективі постає необхідність відпрацювання низки заходів:

- ✓ підготовки централізованих програм навчання і перепідготовки фахівців за головними напрямками програми;
- ✓ розроблення і впровадження регіональних і галузевих програм підготовки фахівців з проблем національної безпеки;
- ✓ розроблення і впровадження міжнародних програм підготовки фахівців з проблем управління самоорганізаційними системами в умовах активізації алгоритмів дестабілізації різного рівня інтенсивності тощо.

Відповідно до викладеного у галузі фундаментальних і прикладних досліджень доцільно передбачити:

- * методологічне забезпечення формування неопарадигми національної безпеки;
- * у межах націобезпекознавства сформулювати низку прикладних теорій, чільне місце серед яких має посісти теорія державного управління системою національної безпеки;
- * розвиток і застосування уніфікованої системи критеріїв оцінки загрози системі національної безпеки;
- * метамодельовання гіпотетичних загроз СНБ з подальшим відпрацюванням типового плану дій алгоритмів стабілізації;
- * розвиток і застосування уніфікованих методів і систем контролю, діагностування, ідентифікації та захисту;
- * розроблення комплексних програм динаміки та інтеграції системи національної безпеки з урахуванням геополітичного аналізу подій у світі.

Можна резюмувати, що підготовка фахівців з державного управління має ґрунтуватися на принципі системності та забезпеченні національних інтересів. Саме ці принципи є головними засадами формування системного мислення керівників найвищої державної ланки.

3. Зміст міждисциплінарності націобезпекознавства

При розгляді особливостей формування сучасної науки все більша увага приділяється на усе зростаючий міждисциплінарний характер найважливіших напрямів

дослідження. Міждисциплінарність виступає як один з найважливіших проявів складності. При її аналізі особлива увага звертається на ті напрями досліджень, які виступають як такі, що породжують масу інших, більш часткових досліджень. В якості одного з таких напрямів виступає націобезпекознавство, тому нами і розглядатиметься міждисциплінарний характер націобезпекознавства.

Міждисциплінарність націобезпекознавства виявляє себе передусім в ході дослідження комплексних проблем забезпечення національної безпеки, які для свого аналізу і вирішення потребують залучення методології численних окремих наукових напрямів або наукових дисциплін. У ході націобезпекознавчих досліджень різні наукові дисципліни доповнюють одна одну, утворюючи цілісність аналізу феномена національної безпеки. Кожна з цих дисциплін характеризується своїм підходом і спрямована на вирішення власного „підзавдання”. Одні з них стурбовані більше „додатками” і розробленням спеціалізованих теорій національної безпеки, інші — відпрацюванням нових форм виразу знань, треті — врахуванням спадкоємності і розкриття місця, завдань, що вирішуються, у загальній системі націобезпекознавства.

На комплексність багатьох проблем звертають увагу багато дослідників. Зокрема *Ю.В. Сачков* зазначає, що основні проблеми сучасного наукового пізнання носять комплексний характер.

Розглядаючи особливості комплексних проблем науки, важливо також мати на увазі і загальну особливість наукового пізнання, а саме: у ході розвитку науки відбувається не лише прирощення знань, не тільки розкриття властивостей і закономірностей нового класу матеріальних явищ і процесів, а й відпрацьовуються нові, більш досконалі способи і методи самих наукових досліджень. Відповідно для розкриття природи комплексності націобезпекознавства вельми суттєвим є розгляд питання про те, як вони сприяють збагаченню наукових дій. Вирішення цього питання спирається на аналіз структури наукового пізнання, важливу основу якої складає поділ наукових досліджень на *фундаментальні* та *прикладні*.

Постає запитання: до яких наук належатиме націобезпекознавство — фундаментальних чи прикладних?

Фундаментальні дослідження нерідко називаються пошуковими і відмічається, що у процесі цих досліджень трапляється не стільки застосування і модернізація сталих спеціалізованих методів, скільки розроблення суттєво нових. Нерідко фундаментальну науку називають чистою.

З одного боку, виходячи з тенденцій розвитку фундаментальної науки, націобезпекознавство має виробити уніфіковані принципи забезпечення національної безпеки, які дозволять пояснити її феномен як єдино пов'язане ціле. Пізнання даного феномену може бути зведено до кінцевої системи рівнянь, внаслідок чого національну безпеку розглядатимуть простіше, у порівнянні з тим, з чого починали.

З іншого боку, виходячи з тенденцій розвитку прикладних наук, націобезпекознавство прагне дослідити різноманітні форми та види складових елементів системи національної безпеки. Розгортання різноманітності розглядається як важлива передумова процесів у Всесвіті. Феномен національної безпеки є невичерпним і

набагато складнішим за те, з чого починалося дослідження. Питання джерел і рушійних сил розвитку прикладних наук стосуються не лише утилітарних проблем розвитку виробництва, а й духовних запитів людини.

Розроблення *прикладних* наук пов'язано із вирішенням практичних завдань. У той же час слід зауважити, що основне призначення прикладних досліджень полягає у дослідженні, а не у розробленні тих чи інших систем безпеки або технологій забезпечення безпеки. Різниця між фундаментальними і прикладними дослідженнями полягає в особливостях вибору напрямів дослідження, виборі об'єктів дослідження, але методи і результати мають самостійну цінність. У фундаментальній науці вибір проблем визначається передусім внутрішньою логікою її розвитку і технічними можливостями здійснення відповідних експериментів. У прикладних науках вибір проблем, вибір об'єктів дослідження безпосередньо пов'язаний із впливом запитів суспільства — технічних, економічних, соціальних завдань.

Міждисциплінарний підхід суттєво враховує наявність ієрархічної компоненти у самій постановці і вирішенні дослідницьких завдань, їх вирішення виступає як ієрархічна будова моделей відповідних явищ і процесів. Об'єднуючим началом цього рішення є розроблення базової моделі, в якій відображені основні, корінні характеристики цих моделей і процесів.

У національнознавстві *базова модель* — найпростіші уявлення про національну безпеку, поєднані зі знанням законів дотримання балансу забезпечення інтересів, особи, суспільства і держави. Розвиток науки породжує нові, більш складні базові моделі. Якщо з позицій класичної науки національнознавство виражає висхідний погляд на дискретний аспект будови системи національної безпеки, то *синергетична модель* — висхідний погляд на безперервний її аспект. Синергетична модель сполучена із уявленням про самоорганізацію і спонтанність, що є принциповим моментом для аналізу складних нелінійних динамічних систем.

Аналізуючи процес становлення національнознавства, слід зважати, що воно є базою, концептуальним ядром для формування прикладних теорій забезпечення національної безпеки. Основним вектором розвитку фундаментальних наук є внутрішні потреби та інтереси самої науки, підтримання гомеостазису та цілісності наукових напрямів про національну безпеку, що досягається шляхом розроблення узагальнюючих ідей і методів пізнання, які характеризують глибинні основи буття. У той же час прикладні теорії спрямовані зовні, на асиміляцію з іншими, практичними видами забезпечення безпеки у тій чи іншій сфері.

Сприйняття науковим загалом матриці формування загальної теорії національної безпеки з її відповідними прикладними теоріями, є рушійним компонентом розгортання спалаху розвитку останніх. Зокрема, проведений автором контент-аналіз наукової літератури з безпеки дав змогу зробити висновок, що переважна частина дослідників на початку ХХІ ст. фокусує увагу на розгляді проблем інформаційної безпеки, що не є дивною через формування інформаційного суспільства, а отже, і необхідності розроблення адекватних механізмів управління ним. Одним з головних компонентів такого управління є управління самими інтересами представників інформаційного суспільства, тобто управління інформаційною безпекою.

Далі можна навести приклад про збільшення уваги щодо забезпечення особистої безпеки, що стало реакцією на звернення державою уваги на потреби та інтереси окремої людини, яка може бути не задоволена рівнем забезпечення власної безпеки державними структурами. У той же час, маючи закріплене у Конституції право на життя, здоров'я честь та гідність, особисту безпеку, громадянин отримав можливість у виборі відповідно до чинного законодавства засобів здійснення такого захисту. Цим можна пояснити активне формування останніми часами недержавної системи безпеки.

Розглядаючи взаємодію фундаментальних і прикладних досліджень, слід підкреслити, що розвиток додатків до фундаментальної теорії до деяких сфер досліджень не є просто дедуктивним процесом виведення нових наслідків з основних посилок теорії. Кожна прикладна теорія національної безпеки характеризується власним специфічним категорійно-понятійним апаратом, закономірностями розвитку, розкриття яких відбуватиметься на базі особливих експериментальних і теоретичних засобів. Водночас поняття і закони націобезпекознавства слугуватимуть основою, базою для приведення усієї інформації і знань про національну безпеку у певну цілісність.

Таким чином, націобезпекознавство виступає не стільки окремою теорією, скільки холистичною системою знань, яка включає в себе чисельні прикладні теорії. Тому одне із завдань націобезпекознавства полягає у формуванні закономірностей та принципів сталого розвитку системи різнопланових знань про національну безпеку в якості цілісної системи, а також розробленні механізмів управління даною системою на підставі наукових критеріїв; розробленні системи допустимих параметрів асиміляції та інтеграції з іншими науковими теоріями та напрямками, які тим чи іншим чином пов'язані із розглядом питань забезпечення національної безпеки. Більше того, націобезпекознавство виступає не лише ядром формування наукових напрямів про національну безпеку, а й цілісноутворюючим науковим напрямом, здатним зберігати власну специфіку, досліджуючи конкретно визначений об'єкт та предмет дослідження.

З урахуванням викладеного можна зазначити, що прикладні націобезпекознавчі теорії є змістовним наповненням націобезпекознавства, а отже, важливою складовою даного міждисциплінарного напрямку дослідження. Націобезпекознавство визначає розроблення досліджень у достатньо широкій сфері — національна безпека — тим самим і загальні особливості постановки і вирішення дослідницьких завдань, тобто стиль націобезпекознавчого мислення у відповідному класі прикладних наукових досліджень. Більше того, націобезпекознавство чинить вплив на усю систему знань про національну безпеку, філософське мислення і систему її цінностей. Націобезпекознавство закладає базис до формування нових та більш фундаментальних принципів будови та еволюції матеріального світу, що веде до їх субординації.

Нині можна чітко спостерігати акцентуацію наукових досліджень на питаннях забезпечення безпеки. Можна навіть казати про своєрідний *безпекоренесанс* — закономірний процес відродження інтересу до безпеки, обумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних, загальноцивілізаційних та специфічних чинників, які

визначають швидкість, спрямованість, глибину та характер процесів у сфері безпеки.

Як наслідок зараз спостерігається тенденція до абсолютизації безпеки як центрального і базового критерію функціонування усього живого. Тому можна казати про вплив даних процесів на світогляд людини і формування нового філософського напрямку — *безпекоцентризму*. Під останнім розуміється форма світогляду, яка ставить на центральне місце забезпечення безпеки об'єкта, через яке опосередковуються усі інші види і форми діяльності, а у більш абстрактному плані функціонування усєї системи. Безпека виступає мірилом при вирішенні будь-яких питань. Можна навіть сформулювати наступну *максиму* — *безпека понад усе, але не будь-якими засобами*.

При формуванні націобезпекознавства слід також враховувати зворотні зв'язки. Розширення сфери прикладних теорій національної безпеки чинить вплив і на саме націобезпекознавство. І не можна виключати того факту, що із розвитком перших відбудеться формування наступного узагальнюючого метанаукового напрямку, тобто широкий розвиток прикладних досліджень стане імпульсом до формування нової фундаментальної науки. Вельми цікавим у даному плані є моделювання тих прикладних теорій, які стануть цементуючим шляхом формування нового напрямку, який опікуватиметься фундаментальними проблемами.

Як справедливо зазначають дослідники міждисциплінарних проблем нові фундаментальні науки розробляються через прикладні дослідження попередніх фундаментальних теорій. Так само як націобезпекознавство в якості фундаментального наукового напрямку в сфері національної безпеки формується через прикладні дослідження інших фундаментальних теорій у даній сфері, а також інтеграцію, на підставі методології міждисциплінарного підходу, різноаспектних знань про національну безпеку інших наук і теорій.

У практичному плані формування націобезпекознавства є необхідним, тому що воно відіграватиме фундаментальне значення — на його базі ґрунтуватимуться ті сучасні напрями про національну безпеку, які уособлюють і є субстратом епохи безпекоцентризму.

Одним з важливих напрямів сучасних прикладних досліджень у галузі національної безпеки є застосування її ідей і методів до антропосоціокультурних систем. Також можна акцентувати увагу на завданні по виявленню і розробленню узагальнюючих ідей, на базі яких формуються нові концептуальні уявлення. Застосування нами синергетичного підходу до дослідження системи національної безпеки дозволяє сконцентрувати увагу на тих ідеях, які пов'язані із розкриттям сутності процесів самоорганізації складних нелінійних динамічних систем, пізнанням основ вибірковості, цілеспрямованості процесів функціонування та управління даними системами.

Розвиток фундаментальних наук прямо не пов'язаний із запитом практики, і їх випереджуючий розвиток слугує необхідною передумовою розгортання науково-технічного прогресу. Так само як і націобезпекознавство спрямовано не тільки на пізнання оточуючого світу, а й на задоволення однієї із духовних потреб людини — потреби пізнання. Задоволення і розвиток потреби пізнання трапляється на базі

розроблення наукового методу, його теоретичного і експериментального начал, що можна виразити такою максимом: „*Пізнайте безпеку і ви станете вільними*”.

Вищевикладені міркування щодо значення фундаментальних та прикладних наукових напрямів дозволяють краще розкрити особливості самої постановки і вирішення міждисциплінарних проблем націобезпекознавства.

Націобезпекознавство є основою для синтезу різних наукових напрямів і теорій національної безпеки. Структура прикладних досліджень також містить ієрархічну компоненту і, у свою чергу, містить теоретичні ідеї та уявлення різного ступеня загальності. На базі прикладної гілки методу досліджень будується подальше чуттєве аналізування дійсності, що є необхідною передумовою розвитку самого націобезпекознавства.

Таким чином, можна підбити деякі *підсумки*. 1. Проблема національної безпеки є, з одного боку, системною, тобто потребує розгляду національної безпеки в якості системи, а отже, застосування системного мислення для її адекватного розуміння; а з іншого — комплексною, тобто такою, що охоплює різнопредметні знання. Отже, можна стверджувати, *що проблема забезпечення національної безпеки є міждисциплінарною*. 2. З урахуванням тієї обставини, що зараз відсутня цілісна система знань про національну безпеку, постає необхідність відповідно до реалій сьогодення у формуванні такої. Водночас, урахуовуючи специфіку об'єкта та предмета: його різноаспектність, багатоплановість та різнохарактерність, а також міждисциплінарність самої проблеми, постає потреба у формуванні адекватної методології дослідження, яка має носити міждисциплінарний характер. Отже для дослідження феномена національної безпеки потрібно застосовувати *міждисциплінарну методологію*. 3. І, нарешті, застосування міждисциплінарної методології дає нам загальні рішення, які можуть бути пристосовані не лише до самого висхідного цілісноутворюючого напрямку — націобезпекознавства — а й до інших прикладних теорій у галузі національної безпеки. Отже, можна говорити про *міждисциплінарність* самого *вирішення* проблеми. Таким чином, природно формулюється наступна тріада, котра дозволяє аргументувати міждисциплінарність націобезпекознавства: *міждисциплінарна проблема* потребує застосування для свого розв'язання *міждисциплінарної методології* і, як наслідок, отримання *міждисциплінарного рішення*.

Певним чином можна казати, що *націобезпекознавство виступає метанауковим напрямом*, тобто таким науковим напрямом предметом, дослідження якого є інші теорії та наукові напрями про національну безпеку. Дане твердження базується на тому, що націобезпекознавство вивчає систему положень і понять прикладних теорій, встановлює їх межі, принципи формування категорійно-понятійного апарату, тим самим надаючи змогу більш раціональним способом їх конструювати.

Викладене дозволяє зробити висновок, що формування націобезпекознавства, як холистичної системи знань про національну безпеку, є нагальною потребою українства в контексті реалізації політики на євроінтеграцію, котра включає в себе інтеграцію до систем міжнародної і цементування системи загальноєвропейської безпеки. Коло проблем, які вирішує націобезпекознавство, є занадто широким, водночас властивий тільки йому об'єкт та предмет дозволяє казати про те, що націобезпекознавство належить до міждисциплінарних наукових напрямів. Більше

того, міждисциплінарний підхід виступатиме провідником і життєдайною силою для формування ефективної його методології, яка за своїм змістом і задумом має стати фундаментальною і висхідною для прикладних наукових напрямів і теорій про національну безпеку.

У свою чергу, націобезпекознавство виступає цілісноутворюючим компонентом для прикладних теорій, які характеризуватимуться власними специфічними закономірностями розвитку. Зрештою, націобезпекознавство є міждисциплінарним науковим напрямом і через те, що коло проблем, вирішуваних ним, обумовлене самою їх міждисциплінарністю, а отже, і результати конкретних досліджень носять адекватний їм міждисциплінарний характер. Це є ще одним свідченням того, що цілісна система знань про національну безпеку — *націобезпекознавство* — є *міждисциплінарним науковим напрямом*.

4. Основні категорії націобезпекознавства

Звичайно, даний науковий напрям має власну категорійно-понятійну систему, яка може здатися дещо складною. Існують навіть міркування, що уведення неологізмів та застосування термінології є наукоподібним і з дійсною наукою не має нічого спільного. На це можна відповісти лише тим, що **термін** — номінативна одиниця, яка слугує для означення тих чи інших явищ або процесів і вживається у певній галузі знань. Властивою ознакою терміна є його чітка визначеність, локальність: він може вживатися лише у певній теорії. Вочевидь можна обійтися без спеціальних термінів, можна навіть взагалі обійтися без дефініцій, а тим більше без понять, а кожного разу описувати те чи інше складне явище за допомогою зрозумілих усім слів. Але чи є це шляхом до розвитку? Адже поняття є сконцентрованим змістом тих чи інших явищ об'єктивної дійсності, яке є результуючою константою вирішення проблеми. Поняття є своєрідною формулою, стрижнем, квінтесенцією, використовуючи яку, можна вийти на загальні судження. Напевно, можна погодитись із древньої істиною, що наука тому і наука, що вона не є зрозумілою невтаємниченим, а те, що стає зрозумілим, — вже не наука, а публіцистика.

Націобезпекознавство, являючись цілковито самостійним напрямом у науці, характеризується не лише власним об'єктом і предметом дослідження, методологічним інструментарієм, а й самостійним категорійно-понятійним апаратом. Одразу ж зазначимо, що даний науковий напрям є органічним елементом системи наук, які досліджують феномен безпеки, тому у даній системі прийнятні, наприклад, загальнофілософські та терміни інших наук. Тому правильніше, враховуючи міждисциплінарність націобезпекознавства, говорити про міждисциплінарний лексикон понять та категорій.

Ідеалізовані об'єкти та наукові факти і закони включаються до даного наукового напрямку у формі понять. Поняття дозволяють в ідеалізованому, абстрактному вигляді уявити собі ті чи інші сторони забезпечення національної безпеки як достатньо самостійного явища об'єктивної реальності, виокремити суттєві елементи та їх взаємозв'язок. Саме у таких поняттях фіксуються та узагальнюються результати наукового пошуку.

Націобезпекознавство дуже широко послуговується усією сукупністю вироблених наукою і філософією понять і категорій, інтерпретуючи їх у властивий для себе спосіб. До матриці наук, чий термінологічний апарат певною мірою застосовується у націобезпекознавстві, належать: синергетика, управління, кібернетика, теорія держави та права, геополітика, біологія, генетика, розвідувальна та контрол-розвідувальна діяльність, міжнародне право, міжнародні відносини тощо.

При формуванні категорійно-понятійного апарату слід зосередити увагу на таких моментах.

По-перше, діалектичний взаємозв'язок і взаєморозвиток понять об'єктивно відбиває реальність і суперечність процесу забезпечення національної безпеки як самостійного виду життя суспільства.

По-друге, дані поняття відображені у мовних одиницях, які можуть визнаватися термінами юридичної науки, якщо вони точно відбивають співвідношення явищ і процесів, що становлять процес забезпечення національної безпеки, а зміст понять, у свою чергу, розкривається через їх визначення.

По-третє, фундаментальні поняття націобезпекознавства, які максимально узагальнюють і відображають специфіку явищ, належать до категорій.

По-четверте, поняття, що входять до націобезпекознавства, становлять певну систему, де кожне поняття перебуває у взаємозв'язку з рештою. В ієрархічності будови понять, які відрізняються одне від одного за обсягом, мірою абстрактності та іншими рисами, відображений системний характер самого процесу забезпечення національної безпеки як явища суспільного життя, що перебуває в об'єктивній залежності від інших явищ.

Серцевину будь-якої теорії, наукового напрямку становить її категорійно-понятійний апарат. Отже, категорійно-понятійна система націобезпекознавства має відбивати об'єктивну реальність у сфері національної безпеки. Через це доцільно окреслити її головні складові елементи.

Центральним поняттям націобезпекознавства є „національна безпека”. Стрижневими поняттями націобезпекознавства є поняття „безпека”, „загроза” і „небезпека”, „система національної безпеки”, „система забезпечення національної безпеки”, „моніторинг національної безпеки”, „управління системою національної безпеки”, „національні інтереси”, „національна мета”.

Спорідненими поняттями із *синергетикою* є поняття: „ентропія”, „точка біфуркації”, „флуктуація”, „атрактивна система”, „самоорганізація”, „порядок”, „хаос”, „системна криза”, „дисипативні структури”. Даними поняттями означаються процеси функціонування системи національної безпеки під час впливу на неї чинників різного рівня інтенсивності та характеру.

Чимало спільних понять і категорій є між *управлінням та націобезпекознавством*. Насамперед це поняття „управління системою”, „стратегічне управління”, „тактичне управління”, „оперативне управління”, „управлінська еліта”, „технології управління”, „управлінське рішення”, „суб'єкт управління системою національної безпеки” тощо.

Так само спільними для *кібернетики і націобезпекознавства* є поняття „алгоритм управління”, „позитивний та негативний зворотний зв'язок”, „середовище функціонування” тощо.

З теорією держави та права націоналістичне знання поєднують такі поняття, як „концепція національної безпеки”, „доктрина безпеки”, „нормативно-правове забезпечення безпеки”, „компаративне націоналістичне знання”.

Є і поняття, які вживають переважно в націоналістичному знанні. До них сміливо можна віднести поняття „система національної безпеки”, „система забезпечення національної безпеки”, „підсистема державного забезпечення національної безпеки”, „підсистема недержавного забезпечення національної безпеки”, „безпеки”, „система дестабілізації” тощо.

Крім того, є неологізми, які розробив власно автор цього дослідження і які відображають певні процеси та явища у сфері національної безпеки. До них належать такі поняття: „націоналістичне знання”, „націоналістичне творення”, „націоналістичне знання підхід”, „націоналістичне знання метод”, „націоналістичне творчий процес”, „націоналістичне знання парадигма”, „безкоренесанс”, „синергетична парадигма націоналістичного знання”, „націоналістичноцентризм”, „гібридизація системи”, „десмодеструкція” „десмокострукція”, „енантіосистемізм”, „інтротелеозація”, „конгруентність системи”, „кондесміум”, „синергетичні транслокації”, „системоцентризм”, „транссистемні флуктуації”, „безкознання”, „компаративне безкознання”, „компаративна правоохорона” та низка інших.

Системність є іманентною даному науковому напрямку, відтак, навіть окремі поняття розглядаються у системі і тісному взаємозв'язку з іншими. Моделлю такого зв'язку виступають категорійні ряди. Фундаментальним для націоналістичного знання вважаємо такі:

1) національний ідеал — національна мета — національна ідея — національні потреби — національні цінності — національні інтереси — національна ідеологія;

2) моніторинг — загроза — небезпека — управління — система національної безпеки (система дестабілізації національної безпеки) — національна безпека (національна небезпека);

3) хаос (порядок) — ентропія — флуктуації — атрактор — біфуркація — порядок (хаос).

Звичайно, розглядаючи термінологічне поле будь-якої науки, постає необхідність в угрупованні за певними критеріями усієї сукупності термінів. Не є винятком і націоналістичне знання, в категорійно-понятійній системі якого також викремлюють кілька рівнів.

До першого рівня належать поняття та категорії стосовно концептуального ядра дисципліни — національної безпеки. До другого рівня належать поняття та категорії, які відображають процес становлення та функціонування системи національної безпеки. До третього рівня належать поняття та категорії, які передають стан суб'єкт, який розв'язує націоналістичні завдання.

Напевно, що ця категорійно-понятійна система націоналістичного знання не може претендувати на універсалізм. Окреслюючи її, слід керуватися логікою розвитку історичних процесів, систем безпеки на конкретних історичних етапах, а також концептуальних уявлень і вчень про безпеку.

Запропонований підхід щодо визначення теоретико-методологічного інструментарію націоналістичного знання дає можливість, *по-перше*, упорядкувати систему

дій, які мають націобезпекотворчу інтенцію; *по-друге*, чітко окреслити специфіку націобезпекознавчого напрямку як у загальних трансформаційних змінах цивілізації, так і в період міждисциплінаризації науки в цілому.

5. Націобезпекознавство в системі наук

Єдність і цілісність матеріального та духовного світу зумовлює єдність усіх наук. Особливо тісний зв'язок існує між гуманітарними науками, які вивчають суспільство, людину, стосунки між ними тощо. У центрі гуманітарних наук перебувають людина, її честь та гідність, права і свободи, безпека.

Важливим питанням є питання забезпечення безпеки особи, суспільства і держави. І ці питання не можуть об'єктивно досліджуватися у межах однієї науки, оскільки усі гуманітарні науки певною мірою стосувались цих питань, звідси тісний зв'язок націобезпекознавства із філософією, теорією держава і права, конституційним, адміністративним і кримінальним правом, геополітикою, соціальним управлінням тощо. Воно інтегрує передові досягнення у цій сфері і посідає у системі гуманітарного знання місце, що визначається важливістю забезпечення безпеки особи, суспільства і держави як єдиного організму.

Появу нового наукового напрямку традиційно пояснюють дією такої закономірності, як диференціація та інтеграція. Поява націобезпекознавчого напрямку зумовлена не лише загальною тенденцією „міждисциплінаризації” наук, а й нагальною потребою в адекватному вивченні та пізнанні такого феномена, яким є національна безпека. При цьому створення нового напрямку не самоціль, а результат інтеграції певних наукових напрямів та їх методологічного інструментарію навколо дослідження однієї проблеми — національної безпеки.

Певна річ, постає потреба у визначенні місця націобезпекознавства серед наукових напрямів і дисциплін, об'єктом яких є суспільні відносини у сфері національної безпеки, сфера національної безпеки, національна безпека як правове благо, інтерес в національній безпеці.

Розмежування та взаємозв'язок курсу „Націобезпекознавство” з іншими навчальними дисциплінами виявляється так. Цей курс пов'язаний з усією системою юридичних дисциплін:

- 1) історико-теоретичними науками: теорія держави та права, історія держави та права, історія вчень про державу і право;
- 2) галузевими науками, передусім: конституційне право, адміністративне право, кримінальне право, екологічне право;
- 3) прикладними науками;
- 4) міжнародним правом.

Цей зв'язок обумовлений тим, що, незважаючи на різні цілі науки націобезпекознавства та юридичних наук, ті й інші досліджують і регламентують відносини у сфері забезпечення національної безпеки за допомогою права, чим збагачують одне одного.

Крім цього, націобезпекознавство тісно пов'язано із філософією, політекономією, менеджментом, безпекою життєдіяльності тощо.

Водночас курс „Націобезпекознавство” слід відрізнити від курсів адміністративного та конституційного права, через те, що останні вивчають відносини з погляду впливу на них правових норм. Вони вивчають відносини, які існують у сфері управління. Націобезпекознавство ж вивчає та досліджує відносини у сфері національної безпеки, насамперед відносини, що пов’язані із забезпеченням національної безпеки.

Взагалі ж даний перелік практично можна продовжувати дуже довго, оскільки національна безпека пронизує майже усі сфери суспільного буття, пов’язана із забезпеченням безпеки окремого громадянина, суспільства і держави.

Курс „Націобезпекознавство” є висхідним для таких курсів як „Менеджмент національної безпеки”, „Аудит національної безпеки”, „Історія вчень про національну безпеку”, „Фінансова безпека”, „Економічна безпека”, „Інформаційна безпека”, „Науково-технологічна безпека”, „Психологічна безпека”, „Безпека підприємництва”, „Суспільна безпека”, „Особиста безпека”, „Конкурентна розвідка”, „Протидія недоброякісній конкуренції (контррозвідка)”, „Організація служб безпеки”, „Управління національною безпекою”, „Управління загрозами та небезпеками”, „Системна безпека”, тощо. Він забезпечує використання вироблених наукою націобезпекознавства положень, правил, прийомів, методів, засобів та форм забезпечення національної безпеки у різних сферах суспільного буття.

Останніми роками з’явилося чимало досліджень, присвячених різним аспектам забезпечення національної безпеки. Не можна не враховувати і спроб окремих дослідників об’єднати різнопредметні знання в одну науку, назви яких мають багатий і подеколи суперечливий характер. Водночас позиція автора полягає у тому, що „Націобезпекознавство” має належати до міждисциплінарних напрямів, враховуючи широкий спектр знань про різні аспекти чи то організації служби безпеки, чи то моніторингу, ідентифікації та аутентифікації загроз, чи то кризис-менеджменту, чи то аудиту безпеки тощо, мають бути об’єднані не механічно, а на підставі певного *алгоритму* — певної сукупності послідовних дій, виконання яких ґрунтується на засадничих положеннях методології націобезпекознавства.

Ще одне запитання, яке зазвичай може виникати: а до яких наукових напрямів належатиме націобезпекознавство — теоретичних чи практичних?

Звичайно, можна було б зазначити про суто практичний та прикладний характер націобезпекознавства, оскільки на базі його рекомендацій формується модель нормативно-правового фундаменту забезпечення національної безпеки. Послугуючись методологією формування конкретних документів щодо регулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки, формуються Концепція національної безпеки, доктрини національної безпеки, Закон України „Про національну безпеку України”, нормативно-правові акти, програми, інструкції; удосконалюються суспільні відносини в сфері національної безпеки тощо. Сучасний фахівець із національної безпеки має кваліфіковано застосовувати загальні теоретичні положення націобезпекознавства при забезпеченні національної безпеки в будь-якій сфері життєдіяльності, проводити експертизи системи забезпечення національної безпеки на стійкість до дії дестабілізуючих чинників різного рівня інтенсивності, компетентно обґрунтовувати власну позицію щодо оцінки рівня загроз

та внесення необхідних змін у тактику управління національною безпекою і системою забезпечення національної безпеки під час їх активізації. Фахівець із національної безпеки має вміти аналізувати причини та умови виникнення й активізації загроз та небезпек, оцінювати ймовірність настання негативних наслідків, мати моделі планів щодо реагування на дані негативні чинники.

Одночасно із цим націобезпекознавство, яке вивчає закономірності забезпечення національної безпеки, вносить свій певний внесок у розроблення наукових уявлень про особу, суспільство і державу, механізм балансу їх інтересів і забезпечення безпеки без нанесення шкоди іншим об'єктам. Націобезпекознавство є теоріюстворюючою системою знань, оскільки вона, крім власного методологічного потенціалу, формує інші наукові напрями та прикладні теорії національної безпеки. Перефразовуючи відомий вислів, націобезпекознавство — та ж практика забезпечення національної безпеки, тільки більш дальньої перспективи.

6. Архітектура наукового підходу до вивчення складових національної безпеки

Відповідно до пропонованого підходу щодо категорійних рядів слід говорити і про певний алгоритм наукового розгляду конкретних сфер життєдіяльності. Відтак постає проблема в акцентуванні уваги на проблемі **структури** самого **наукового підходу** до вивчення зазначених питань.

Архітектура теоретичного розгляду складових національної безпеки повинна мати наступний вигляд.

На першому етапі розглядається поняття та зміст конкретного виду безпеки, його місце в системі національної безпеки.

При визначенні поняття конкретного виду безпеки потрібно виходити з того, що **національна безпека** свідомий, цілеспрямований, організуючий вплив суб'єкта управління на загрози та небезпеки, за якого державними і недержавними інституціями створюються сприятливі умови для прогресуючого розвитку українських національних інтересів, джерел добробуту конкретної особи, суспільства і держави, а також забезпечується ефективно функціонування системи національної безпеки України.

Відтак, визначаючи, наприклад, поняття екологічної безпеки, слід зважати на характерні особливості, конкретні закони розвитку, нарешті, риси самої екологічної безпеки. Визначення кожного поняття того чи іншого виду безпеки має починатися з того, що це є складовою національної безпеки.

Структура самого визначення має корелювати із висхідним визначенням поняття національної безпеки. Таким чином, наприклад визначення поняття екологічної безпеки може мати такий вигляд: **екологічна безпека** — складова національної безпеки, різновид соціальної діяльності, яка полягає в управлінні системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями створюються сприятливі умови для забезпечення екологічної рівноваги і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, а також природних ресурсів.

Визначення економічної безпеки, керуючись даним алгоритмом, можна подати у такому вигляді: **економічна безпека** — складова національної безпеки, різновид соціальної діяльності, яка полягає в управлінні системою національної безпеки, за якого створюються сприятливі умови для забезпечення здатності держави до відтворення внутрішнього валового національного продукту й кількісної та якісної збалансованості зовнішньоекономічних відносин, конкурентоспроможності економіки і стійкого функціонування кредитно-фінансової системи.

Такий підхід дозволить уніфікувати підходи до визначення базових понять теорії національної безпеки, а саму теорію поступово створювати на основі логічного окреслення базових і фундаментальних понять, принципів і норм. Це закладе основи взаємного порозуміння фахівців у різних галузях життєдіяльності, об'єднаних цілями і завданнями щодо забезпечення національної безпеки. Більше того, сама теорія володітиме власною мовою, принципами її побудови і ефективного використання, що наразі додає вагомості її існуванню і слугує ще одним верифікуючим чинником її практичного значення.

У цьому аспекті необхідно також говорити про формування **методології** даного наукового напрямку — такої множини цілей, функцій і принципів, які у своїй органічній єдності утворюють нову якість і реалізуються за допомогою адекватних методів. Причому усі складові елементи мають бути об'єднані в єдину систему і перебувати у кореляційному зв'язку.

На другому етапі аналізуються загрози національній безпеці у конкретній сфері як реальні і нормативні, тобто ті, які визначені у Законі України „Про основи національної безпеки України”, так потенційні і ненормативні, тобто ті, які не зазначені у даному законі, але мають значення для проблематики, що розглядається.

Знову ж таки, при визначенні поняття загроз у тій чи іншій сфері життєдіяльності, слід керуватися націобезпекознавчим методом. **Націобезпекознавчий метод** — багатоальтернативний спосіб вивчення і дослідження процесів у сфері національної безпеки, система прийомів та способів пізнання націобезпекових процесів, **методологія** організації досліджень у галузі національної безпеки.

Використання даного методу надає можливість встановлення корелятивного зв'язку між базовими поняттями загальної теорії національної безпеки і прикладними теоріями, в рамках яких мають досліджуватись конкретні теоретичні та практичні проблеми забезпечення національної безпеки відповідно до конкретних сфер життєдіяльності.

Це позбавить неточності і унеможливить застосування різних критеріїв для визначення базових понять у конкретній сфері життєдіяльності понять.

Таким чином, базовими поняттями є загроза і небезпека. **Загроза** — існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії забезпеченню безпеки, вона обмежується діями, які підкріплюють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення. **Небезпека** — діяльність, спрямована на реалізацію загроз, що здатна спричинити дестабілізацію системостворюючих елементів, які самі як такі загрожують функціонуванню та розвитку об'єкту безпеки у момент їх спричинення або при звичайному своєму протіканні закінчуються або можуть закінчитися колапсом його і відповідної системи безпеки.

Також слід зважати на той факт, що загрози національній безпеці не обмежуються лише тими, які прямо зазначені у Законі України „Про основи національної безпеки України”. Таким чином, окрім перерахованих у даному законі загроз можливо і потрібно виділяти й інші, підкріплюючи це відповідною системою аргументів. Саме тому, розглядаючи загрози національній безпеці в конкретних сферах життєдіяльності, слід акцентувати увагу на нормативних загрозах, тобто таких, що визначені у згаданому вище законі, і не нормативних загрозах, тобто таких, що не знайшли свого відображення у ньому.

На третьому етапі вивчаються проблеми функціонування (стан та перспективи) системи національної безпеки у конкретній сфері життєдіяльності.

Система національної безпеки у широкому розумінні становить собою множинну потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об’єктивних та суб’єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умови їх генезису, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об’єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України. Таким чином до системи національної безпеки включені усі ті елементи, які взаємопов’язані між собою, і у своїй органічній сукупності та єдності утворюють нову якість — систему національної безпеки.

Система національної безпеки не є тотожною системою забезпечення національної безпеки, оскільки остання є допоміжною, функціональною системою і виконує роль лише елемента забезпечення. Саме тому при розгляді проблем функціонування системи національної безпеки у конкретній сфері життєдіяльності аналізуються:

- парадигма національної безпеки у конкретній сфері НБ;
- об’єкти, суб’єкти і предмет національної безпеки у конкретній сфері НБ;
- національні інтереси в конкретній сфері національної безпеки, які мають корелювати із концепцією нації і національною ідеєю;
- загальна модель системи національної безпеки в конкретній сфері НБ;
- окреслюються місце та функції системи забезпечення національної безпеки в загальній системі національної безпеки.

На четвертому етапі акцентується увага на розгляді проблем функціонування системи забезпечення національної безпеки у конкретній сфері.

У широкому розумінні система забезпечення національної безпеки — система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток національних інтересів України, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України.

Таким чином при окресленні проблем функціонування даної системи необхідно зосереджувати увагу на наступних моментах:

- зміст, призначення та мета функціонування системи забезпечення національної безпеки у конкретній сфері життєдіяльності;
- складові державної системи забезпечення та їх компетенція;
- складові недержавної системи забезпечення та їх компетенція;
- особлива увага приділяється аналізу органів спеціальної компетенції по забезпеченню НБ.

Слід розуміти, що система забезпечення національної безпеки утворюється і функціонує відповідно до цілей системи національної безпеки. Відтак структурна будова системи забезпечення залежить як від цілей функціонування системи національної безпеки, так і від загроз та небезпек.

На п'ятому етапі визначаються основні напрями державної політики національної безпеки у конкретній сфері з урахуванням окреслених на другому етапі загроз. Причому дані напрями мають корелювати із загрозами та небезпеками національної безпеки.

Відтак, загальний алгоритм наукового аналізу має містити такі взаємопов'язані елементи: **загрози** (реальні та потенційні, нормативні та ненормативні) — **органи** (які здійснюють безпосередню локалізацію загроз або здійснюють їх моніторинг) — **напрями** (як нормативні, так і ненормативні).

Можливо розглядати даний алгоритм і в дещо іншому вигляді:

система інтересів — система заходів — система загроз — система органів.

Втім головною лишається незмінність даних елементів, їх кореляція між собою.

Відтак науковий підхід до аналізу будь-якої сфери життєдіяльності носитиме системний характер, що прямо відповідатиме системному характерові національної безпеки.

За умови неможливості здійснення або неефективного функціонування окреслених на четвертому етапі елементів системи забезпечення або наявності таких напрямів діяльності, які не передбачені у чинному законодавстві, висуваються пропозиції щодо оптимізації як організаційної, так і функціональної структури системи забезпечення національної безпеки.

Контрольні запитання для самоперевірки

1. Окресліть необхідність формування загальної теорії національної безпеки (націобезпекознавства).
2. Сутність та зміст націобезпекознавства.
3. Зміст основних категорій націобезпекознавства.
4. Націобезпекознавство в системі наук.
5. Структура наукового підходу до вивчення складових національної безпеки.

Завдання для самопідготовки

1. У чому полягає відмінність націобезпекознавства від теорії безпеки життєдіяльності.
2. До яких наук має належати націобезпекознавство: юридичних, воєнних, соціальних тощо.
3. Розкрийте зміст періодизації парадигм національної безпеки.
4. Евристичні можливості синергетики при формуванні націобезпекознавства.

Список рекомендованої літератури

Доктринальні джерела

1. *Авдеев Р.Ф.* Философия информационной цивилизации. — М., 1994.
2. *Беляков К. И.* Управление и право в период информатизации: Монография. — Киев: Изд-во „КВІЦ”, 2001. — 308 с.
3. *Білорус О.Г., Лук’яненко Д.Г., Гончаренко М.О., Зленко В.А., Зернецька О.В.* Глобалізація і безпека розвитку / О.Г. Білорус (наук. ред.). — К.: НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин; Київський національний економічний ун-т, 2001. — 734 с.
4. *Бодрук О.С.* Структура військової безпеки: національний та міжнародний аспекти. — К.: Національний ін-т проблем міжнародної безпеки, 2001. — 299 с.
5. *Василенко А.И.* Политические процессы на рубеже культур. — М.: УРСС, 1998.
6. *Василькова В.В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем (Синергетика и теория социальной самоорганизации). Серия: Мир культуры истории и философии. — СПб.: Лань, 1999. — 480 с.
7. *Возжеников А.В.* Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. — М.: НПО „МОДУЛЬ”, 2000. — 234 с.
8. *Гавриш С.Б.* Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. — 2000. — № 11.
9. *Голубев В.О., Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С.* Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп’ютерних технологій // За заг. ред. д.ю.н. Калюжного Р.А. — Запоріжжя: Просвіта, 2001. — 252 с.
10. *Гончаренко А., Джангужин Р., Лисицын Э.* Гражданский контроль и система национальной безопасности // Зеркало недели. — 2002. — 14 сент. — С. 12.
11. *Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І.* Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навч. посіб. — Х.: Фоліо, 2002. — 285 с.
12. *Емельянов В.П.* Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке // Право і безпека. — 2002. — № 4.
13. *Емельянов В.П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. — СПб.: Изд-во „Юридический центр Пресс”, 2002. — 291 с.
14. *Зозуля І.В.* Безпека і сучасність: юридичні аспекти // Право і безпека. — 2002. — № 4.
15. *История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. О.Э. Лейста.* — М.: ИКД „Зеркало-М”, 2001.
16. *Калюжний Р.А., Цимбалюк В.С.* Інформатизація державного управління і національна безпека України // Розбудова держави. — 1993. — № 8.
17. *Картунов О., Маруховська О.* Етнополітичне мислення (догматичне) //

- Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра; Генеза, 1996. — С. 493, 494, 499.
18. *Косецов В.О., Бінько І.Ф.* Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів. — К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1996. — Вип. 1. — 54 с.
 19. *Костенко Г.Ф.* Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки. Навчально-методичний посібник. — К.: ЗАТ Видавничий дім „ДЕМІД”, 2002. — 144 с.
 20. *Левицька М.Б.* Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2002. — 206 с.
 21. *Ліпкан В.* Тероризм і національна безпека України. — К.: Знання, 2000. — 184 с.
 22. *Ліпкан В.А.* Безпекознавство: Навч. посіб. — К.: Вид-во Європейського університету, 2003. — 208 с.
 23. *Ліпкан В.А.* Информационный фаст-фуд — приятно аппетита // Бизнес и безопасность. — 2002. — № 5.
 24. *Ліпкан В.А.* Націобезпекознавча парадигма // Право України. — 2003. — № 2.
 25. *Ліпкан В.А.* Національна безпека України у світлі теорії самоорганізації // Держава і право. — 2002. — № 16. — С. 142–148.
 26. *Ліпкан В.А.* Неопарадигма національної безпеки // Право України. — 2002. — № 11. — С. 19–21.
 27. *Ліпкан В.А.* Об'єкт, предмет і структура націобезпекознавства // Право і безпека. — 2002. — № 4.
 28. *Ліпкан В.А.* Організація недержавної системи безпеки: Дипломна робота. — К.: Вид-во Європейського університету, 2003. — 110 с.
 29. *Ліпкан В.А.* По той бік добра і зла // Міліція України. — 2002. — № 10.
 30. *Ліпкан В.А.* Предмет націобезпекознавства // Держава і право. — 2003. — № 19.
 31. *Ліпкан В.А.* Системний підхід до побудови еталонної моделі системи забезпечення національної безпеки // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 2002. — № 2.
 32. *Ліпкан В.А.* Служба внутрішньої безпеки США // Міліція України. — 2002. — № 1.
 33. *Ліпкан В.А.* Сучасний безпекоренесанс // Держава і право. — 2003. — № 20. — С. 216–219.
 34. *Ліпкан В.А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. — К.: Текст, 2003. — 600 с.
 35. *Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М.* Боротьба з тероризмом. — К.: Знання, 2002. — 254 с.
 36. *Лопатин В.Н.* Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство. — СПб.: Фонд „Универсум”, 2000. — 428 с.
 37. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І.Римарен-

- ко, Я.Ю.Кондратьєв, В.Я.Тацій, Ю.С.Шемшученко. — К.: Концерн „Видавничий дім „Ін юре”, 2003. — С. 41–57, 404 – 415, 441 – 450, 1007 – 1037.
38. *Медведчук В.В.* Сучасна українська національна ідея і актуальні питання державотворення: Дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01., 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 1997. — С. 165.
39. *Мунтіян В.І.* Економічна безпека України. — К., 1999. — 467 с.
40. *Національна безпека України, 1994–1996 рр.*: Наук. доп. НІСД / Ред. кол.: О.Ф. Белов (голова), І.Ф. Бінько, С.І. Пирожков, М.Л. Рубанець, О.П. Янішевський. — К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1997. — 198 с.
41. Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Зб. матеріалів наук.-практ. конф. Київ, 16–17 трав. 2001 р. — К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2001. — 480 с.
42. *Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т.* Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. для вищих навч. закладів. — Ірпінь, 2000. — 304 с.
43. Оперативно-розсыкная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. — М.: ИНФРА-М, 2001.
44. *Парахонський Б.О.* Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект): Монографія. Сер. „Наукові доповіді”. Вип. 6. — К., 1993. — 43 с.
45. *Почепцов Г.Г.* Национальная безопасность стран переходного периода : Учеб. пособие для студ. спец. „Международ. отношения” и „Международ. ин форм.” / Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченко. Институт международных отношений. — К., 1996. — 136 с.
46. *Пригожин И.* От существующего к возникающему: Время и сложность в физических науках / Пер. с англ. / Под ред., с предисл. и послеслов. Ю.Л. Климонтовича. — 2-е изд., доп. — М.: Едиториал УРСС, 2002. — 288 с.
47. *Сачков Ю.В.* Научный метод: вопросы и развитие. — М.: Едиториал УРСС, 2003.
48. *Синергетическая парадигма.* Нелинейное мышление в науке и искусстве. — М.: Прогресс-Традиция, 2002. — 496 с.
49. Соціальні ризики та соціальна безпека в умовах природних і техногенних надзвичайних ситуацій та катастроф / Відп. ред.: В.В. Дурдинець, Ю.І. Саєнко, Ю.О. Привалов. — К.: Стилос, 2001. — 497 с.
50. *Сурмин Ю. П.* Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2003. — 368 с.
51. *Тимошенко І.І., Лаптев С.Г., Ліпкан В.А., Онищенко Г.* Закон України „Про недержавне забезпечення безпеки особи та підприємницької діяльності в Україні” // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України.— К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2001. — С. 466–477.
52. *Утевский Б.С.* Общее учение о должностных преступлениях. — М.: Юриздат Минюста СССР, 1948. — 440 с.
53. *Циганов В. В.* Національна безпека України: Посібник. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2004.— 100 с.

54. *Чернавский Д. С.* Синергетика и информация. — М.: Наука, 2001.— 244 с.
55. *Чешков М.* Глобальное видение и новая наука. — М.: ИМЭИМО, 1998.
56. *Шевченко В., Костенко Г.* Концепція національної безпеки: методологічний аспект // Голос України. — 1996. — 11 січ.
57. *Шлемко В.Т., Білько І.Ф.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. — К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997.
58. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.* — К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998.

Інтернет ресурси

www.niss.gov.ua
www.niisp.gov.ua
www.nbu.gov.ua